Halil Berktay

Yaşadığımız Şu Korkunç Otuz Yıl

1978–2008 Türkiyesi Üzerine Notlar

2. BASKI

Kitap YAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 198
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 40

YAŞADIĞIMIZ ŞU KORKUNÇ OTUZ YIL; 1978-2008 TÜRKİYESİ ÜZERİNE NOTLAR/HALİL BERKTAY

YAYINA HAZIRLAYAN
AYŞEN ANADOL

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

EDWARD MUNCH, PATİKADAKİ KATİL, 1919
TUVAL ÜZERİNE YAĞLIBOYA, MUNCH MÜZESİ, OSLO

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE, İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 0212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2008, İSTANBUL

2. BASIM
ARALIK 2008, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-020-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 1107-34-009175
T: 0212 294 65 55 F: 0212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Yaşadığımız Şu Korkunç Otuz Yıl

1978-2008 Türkiyesi üzerine notlar

Halil Berktay

Kitap YAYINEVİ

Kızlarım bu otuz yılda doğup büyüdü.
Aslıgül 12 Eylül'le yaşıt.
Ada'nın ömrü ise
1995'ten sonraki kuruyuşu,
AKP hükümetlerini,
AB reformlarını
ve ulusalcı faşizmi kapsıyor.
Bu çocuklar ve onların kuşağı
hiç mi iyi şeyler görmeyecek?
Her ikisine,
daha güzel bir Türkiye'yi
tanıyabilmeleri dileğiyle...

İçindekiler

Önsöz Yerine

Bir sonraki not, bu denemenin nasıl ortaya çıktığını zaten yeterince açıklıyor. Geriye teşekkürler kalıyor: Ernst Barlach Müzesi yöneticileri ile Heike Stockhaus'a *Şu Korkunç Otuz Yıl*'ı yazmama olanak sağladıkları için; Cemal Kafadar'a bir buçuk yıl süreyle Harvard'da konuşup tartıştığımız her şey için, ayrıca, 21 Mart 2007'de Center for Middle East Studies'de yaptığım "Thoughts on Neo-nationalism and the New Vigilantism in Turkey" (Neo-nasyonalizm ve Türkiye'deki yeni-fedailik üzerine düşünceler) konuşması ile aşağıdaki "'Ulusalcı çizginin üretilme ve yaygınlaştırılma biçimleri" bölümü ve devamında özetlemeye çalıştığım tahlilin ilk taslağını oluşturmama fırsat verdiği için; keza Tosun Terzioğlu'na son on yıldaki, ama özellikle 2005 ve 2008'deki sayısız sohbet ve tartışma için; Akşin Somel ve Fatma Müge Göçek'e ilk taslağım üzerinden yaptıkları değerli eleştiri ve uyarılar için; *Taraf* gazetesi yayın yönetmenlerine başka türlü kamuoyuna ulaşması çok gecikecek olan bu çalışmaya değer verip sekiz gün boyunca tam sayfa ayırdıkları için; Çağatay Anadol'a hesapta olmayan bu eseri sıkışık yayın programına almada gösterdiği benzer incelik ve destek için; Ayşen Anadol'a titiz redaksiyonu ve son okuması için.

Şimdi elinizdeki metin, 30 Eylül-7 Ekim 2008 tarihleri arasında *Taraf*'ta tefrika edilen versiyona kıyasla küçük bazı ek ve değişiklikleri içeriyor. Dolayısıyla daha uzun. Gene de çok temel bazı eksik ve zaaflardan arınmış değil. Bunların en başında kapsamlı bir sol eleştirisinin olmayışı geliyor. 12 Eylül'deki yenilgisini olsun, komünizmin çöküşünü olsun tartışmaya hiç yanaşmayan solun önemli kesimlerinin kâh doğrudan ulusalcılaşmasını, kâh ulusalcılık karşısında nötralize olmasını, başka bağlamlarda irdelemeye devam ediyorum.

Halil Berktay
8 Ekim 2008, İstanbul

Zorunlu Bir Açıklama

Okuyacağınız metin durup dururken yazılmadı. 2008 Haziranı başlarında Almanya'dan bir davet aldım. Bu yıl Frankfurt Kitap Fuarı'na bir de modern Türk sanatı sergisinin eşlik edeceği belirtiliyor, bu serginin katalogu için Türkiye'nin son otuz yılını anlatan bir yazı yazıp yazamayacağım soruluyordu. Harvard'dan Türkiye'ye dönüş süreci içinde ve olağanüstü dolu olmama rağmen, düşüneyim dedim. İstanbul'a geldiğimde "Made in Turkey" sergisinin küratörü ve proje asistanıyla yüz yüze de konuştuk. Dikkatli uyarılarıma karşılık benim suya sabuna dokunmayan bir şey yazmayacağımı bildiklerini, zaten bu yüzden beni tercih ettiklerini söylediler. Tamamen bağımsız olduklarını, hiçbir baskıdan etkilenmeyeceklerini döne döne vurguladılar.

Yalnızca 500 Euro ödeyebiliriz demişlerdi; bunu para için yapmayacağımı söyledim. Oturdum, çalışmaya koyuldum. Temmuz-Ağustos aylarının büyük kısmını bu işe verdim. Evet, fazla uzun oldu, biliyorum: üç-on sayfa arası bir yazı istemişlerdi; ben galiba tek satır aralıklı 35 sayfa ve 17.000 kelime yazdım. Ama başlangıçta hiç itiraz etmediler; tereddütsüz Almancaya çevirttiler. Metnin kalitesini övdüler, çeşitli kişilere okuttuklarını, hepsinin çok beğendiğini anlattılar. "Türkiye hakkında Almanya'da ve Almancada hiç böyle bir şey yayınlanmadığı" yolunda ifadeler kullandılar. Uzunluğu aramızda bir şakalaşma konusundan öteye geçmedi. Derken bir ay kadar önce her şey sessizliğe gömüldü. Mesajlarıma cevap alamaz oldum. Şüphelerim giderek arttı. Sonunda birkaç mektup yazdım. 29 Eylül Pazartesi günü kısa bir yanıt aldım. Maalesef çok uzun olduğu için yayınlayamamışlar. Hazırlık telaşı içinde bana haber de verememişler (yani bir aydır on-on beş saniyelik bir telefona veya e-posta'ya ayıracak zamanları olmamış.) Sergi 28 Eylül'de açılmış. Bana sipariş ettikleri, beni üzerinde iki ay çalıştırdıkları yazı katalogda yokmuş. Bunu kendi ısrarımla, sergi açılışından bir gün sonra öğrenmiş oldum.

Takdir sizlerin. Ne demişler: İyilik yap denize at; balık bilmezse Hâlik bilir. İster balık, ister Hâlik niyetine, okurlara sunuyorum.

YAŞADIĞIMIZ ŞU KORKUNÇ OTUZ YIL

İlk defa E. H. Carr'ın 1960'ların başlarında olanca netliğiyle belirttiği gibi, tarih bugün ile geçmiş arasında sürekli bir diyalog. Zamanla toplumların, insanların gündemi değişiyor; önlerine yeni yeni sorunlar geliyor. Bunlar geçmişe tekrar bakmamıza yol açıyor. Sonuçta, hayat tecrübemiz birikip ufkumuz genişledikçe yorumlarımız da değişiyor. Özellikle büyük dönüşümler sırasında veya sonrasında, daha önce aklımıza gelmeyen şeyleri düşünmeye başlıyoruz. Böyle böyle, her neslin... değilse bile, en azından her birkaç neslin farklı tarih perspektifleri, vizyonları oluşuyor.

EVRENSEL BİR FAY HATTI

Örneğin Türkiye'nin 1977-1978'den beri görüp geçirdikleri, diyelim 1986'da ya da 2002'de başka, bugün başka görünüyor. Güncelliği sıcağı sıcağına yaşarken tek tek olaylar ve olay grupları ya da zincirleri, ister istemez lokal, bölük pörçük anlamlar kazanıyor. Üstelik birçoğunun korkunç insan acılarına mal olmuşluğu, böyle travmaların üzerine çıkmayı zorlaştırıyor. Ama belirli bir soluklanma anında, geri dönüp de hepsini topluca gözden geçirme imkânı doğduğunda, daha kapsamlı bir bütünlük, biraz farklı bir öykü şekillenebiliyor.

Bu otuz yıl, 2008 sonbaharında güncelliğin sisi ve uğultusu içinden *büyük, sarsıntılı, zikzaklı bir geçiş dönemi* olarak belirmekte. Kabaca ilk üçte biri, Soğuk Savaş'ın son on yılına denk düştü. Kalan üçte ikisi henüz tam bilemediğimiz, adını koyamadığımız (şimdilik sadece "komünizm sonrası", "sanayi sonrası" ya da "modernite sonrası" diye betimleyebildiğimiz) yeni bir çağın şafağında yer alıyor.

Dolayısıyla burada, bütün dünyada "eski" ve "yeni"nin tektonik plakalarının birbirine girdiği, sürtündüğü, depremler yarattığı muazzam bir fay hattı söz konusu. Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin doğurduğu süreç ve yapılanmalar yakınçağı şekillendirmiş, 19. ve 20. yüzyıllara belirli bir "sosyal siyasa" damgasını vurmuştu. Üç büyük ideoloji, yani li-

beralizm, nasyonalizm ve sosyalizm bu platformda mevzilenmiş, rakip programlar oluşturmuş, kâh uzlaşmış kâh kıyasıya çatışmış, inişli çıkışlı bir seyir izlemişti. 1917 Ekim Devrimi'yle sahneye çıkan, 1945-1949'da egemenlik alanını genişleten, 1960'larda Üçüncü Dünya'nın yükselişinin zerk ettiği gençlik aşısı sayesinde pörsüyüşünü bir süre gizleyebilen, ama sonunda, 1985-1990 arasında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da toptan çöken komünizm, bu "sosyal siyasa"nın adeta son aşamasını ifade etmişti. Şimdi önümüzde, belki bir "kültür ve kimlik siyasası"nın 21. yüzyılı uzanıyor.

Bu geçişin sömürge-sonrası bağlamlarda yol açtığı sarsıntılar, Hindistan'da, Mısır'da, Kenya'da, Cezayir'de, Güney Afrika'da, Zimbabwe'de hep izlenebiliyor. Kurucu parti ve ideolojiler, "ulusun babası" mertebesine yerleşmiş ikonik liderler, ilk bağımsızlık ânına özgü toplumsal düzenlemeler hızla eskiyip aşınmakta. Buna karşılık yeni sosyal sınıf ve katmanlar yükseliyor; bir yerden sonra, eski siyaset simsarlarının aracılığına ihtiyaç duymayacak derecede güçleniyor; yerleşik asker-sivil iktidar profesyonellerinin vesayetinden kurtulmaya çabalıyor.

Türkiye'nin eski ve yeni sorunları: Genel panorama

Kemalist devrimden başlayarak hemen her şeyin, diğer Asya ve Afrika ülkelerine kıyasla otuz kırk yıl erken cereyan ettiği Türkiye, böyle bir bürokrasi-burjuvazi, tek parti-çok parti, ordu-parlamento çelişmesini 1946-1950'den beri yaşamakta. Bu mücadelede halk sınıfları, emekçiler, hâkim Türk milliyetçiliğinden mağdur olduğunu düşünen kesimler, dönem dönem kâh görece aktif, kâh daha pasif biçimde yer alıyor. Kendilerine özgü talepleri, seçkinlerin platformlarına enjekte edebiliyor veya edemiyorlar. Ama ister 1946'dan, ister 1961 veya 1973 veya 1983'ten, ister 2002'den bu yana cereyan edenleri gözden geçirdiğimizde, şu kadarını rahatlıkla söyleyebiliyoruz ki söz konusu halk sınıf ve kesimleri asla çıkarlarını bürokrasinin, ordunun, tek-particiliğin safında aramıyor. Tersine, ciddiye alınması gereken bir ağırlıkla, tercihlerini daima çoğulculuktan, mevcut alternatifler arasında görece demokratik olanlarından yana kullanıyor.

Bu eksen etrafında yarım yüzyıldır gelişen müteaddit boy ölçüşmeler, son otuz yılda, yukarıda sözü edilen evrensel çağ dönümüyle eklemlendi. Soğuk Savaş'a, daha genel olarak 19. ve 20. yüzyılların "sosyal siyasa"sına özgü sorun ve kutuplaşmaların yerini, Soğuk Savaş sonrasına özgü, küreselleşme bağlamında 21. yüzyılın "kültür ve kimlik siyasası"nı haber veren başka problem ve kutuplaşmalar almaya başladı.

Türk milliyetçiliği, 1875-1914 arasının Yeni Emperyalizm ortamında, gerek zamanın Büyük Devletleri, gerekse diğer Balkan, Kafkas ve Ortadoğu milliyetçilikleriyle cebelleşerek doğmuş, İttihatçılık ve sonra Kemalizm evrelerinde ulus-devlet liberalizmi ve sosyalizmi reddederek nasyonalizm etrafında örgütlenmiş, sivil toplum üzerinde Prusya-vari bir tahakküm kurmuştu. Bu hegemonyanın çeşitli araç ve aygıtları, 1978-1988 arasında hâlâ yakınçağ "sosyal siyasa"sı ile Soğuk Savaş'ın düşmanlarına, tehdit algılarına karşı kullanılmaktaydı. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ise "derin devlet" cephesini değiştirdi. Halktan, sivil siyaset alanından filizlenen temsiliyet ve katılım özlemlerinin Avrupa demokrasisiyle de buluşma, birleşme eğilimine karşı mevzilendi. Önceki amaçlar için hazırlanmış ve kullanılmasına alışılmış bütün bir aygıtı, kısmi adaptasyon ve bazı inovasyonlarla birlikte bu yeni düşman ve tehdit algılarına yöneltmeye çalıştı. Yeni bir saflaşmanın, bu satırlar yazıldığı sırada henüz kaderi kesinleşmemiş, önümüzdeki yıllarda sürmesi muhtemel yeni ve büyük bir demokrasi mücadelesinin tarafları, bu şekilde oluştu.

Bir olaylar resmigeçidi: 12 Mart sonrasından MC koalisyonlarına

Peki, Türkiye Soğuk Savaş ile sonrası arasındaki bu geçiş ânına nasıl geldi? 1980'lerin ikinci yarısından beri devam eden büyük dönemecine nasıl girdi? Önce (kronolojik sırayla) biraz hatırlayalım:

• 12 Mart 1971 rejimi parlamentoyu feshetmemiş, TBMM'deki Adalet Partisi çoğunluğuna yaslanmıştı. Bu, Süleyman Demirel'i askeri diktatörlüğün suç ortağı konumuna getirdi. CHP mitinglerinde yüz binlerin "kahrolsun faşizm" diye bağırdığı bir seçim kampanyasının ardından, zamanın güvercinli, mavi gömlekli umudu "Karaoğlan"ın iktidara gelmesini sağladı. Rejim öyle bir şok geçirdi ki, herkesin bildiği oylama sonuçlarını

TRT uzun süre açıklayamadı. Demirel bir haftaya yakın süre evinden çıkmadı, kimseyle konuşmadı.

• Ne ki CHP çoğunluğu kazanamamış, sadece en büyük parti konumuna yükselmişti. Dolayısıyla Bülent Ecevit, siyasal İslamın yükselişinin ilk ciddi tezahürü sayabileceğimiz, Necmettin Erbakan'ın Millî Selamet Partisi ile ittifaka yöneldi. 13-14 Mayıs 1974 gecesinin genel af görüşmeleri sırasında, MSP'nin bir bölümü solcuların affına karşı oy kullanınca, CHP-MSP koalisyonu ilk yarasını aldı. Ancak daha sonra Anayasa Mahkemesi'nin eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle bu maddeyi iptal etmesi, solcu siyasi mahkûmların büyük bölümünün tahliyesini mümkün kıldı.

• Ardından, 20 Temmuz 1974 Kıbrıs müdahalesi geldi. Yeri gelmişken belirtelim: O zaman Türkiye açısından Ada'da herhangi bir stratejik çıkardan asla söz edilmiyordu. Tersine, "Barış Harekâtı" için gösterilen tek gerekçe, Nikos Sampson'un faşist, *enosis*'çi darbesine karşı Kıbrıs Türklerine yönelik herhangi bir etnik temizlik girişimini önlemekti. Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ı iki ayrı dalga halinde işgal etmesi bir yandan Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın çökmesine yol açtı, diğer yandan, hangi nedenle olursa olsun Türkiye'nin Batı, hatta dünya kamuoyuyla ilişkilerini sakatladı. Ayrıca, Rauf Denktaş etrafında ultra-milliyetçi bir Kıbrıs lobisinin kök salmasına yol açtı. Yeryüzünde başka kimsenin tanımadığı KKTC'yi doğurdu. Sonraki onyıllarda Türkiye'nin Avrupa demokrasisi içinde yer alma çabaları açısından ciddi bir handikap oluşturdu.

• Daha kısa vadede, Erbakan ve MSP ile koalisyonun bitmek bilmez didişmelerinden bıkan Ecevit, "Kıbrıs fatihliği"ni oya tahvil ederek tek başına iktidara gelme hevesine kapıldı. Bu amaçla, koalisyonu bozup erken seçime gitmek istedi. Bu, yakın tarihin en büyük ve sadece öznellik düzeyinde açıklanabilecek taktik hatalarından birine dönüştü. Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve MSP'nin güç birliği erken seçimi engellemekle kalmadı, aynı zamanda ortanın solundaki CHP'ye karşı güçlü bir sağ bloka dönüştü. Soğuk Savaş yıllarına özgü tipik bir kutuplaşma çerçevesinde, Süleyman Demirel'in liderliğindeki AP-MSP-MHP Milliyetçi Cephe koalisyonları kuruldu.

• Türkiye, Ecevit'in yanlış hesabının bedelini zaman içinde çok ağır ödedi. Ne pahasına olursa olsun 1973 seçim yenilgisinin intikamını alma arzusuyla yanıp tutuşan Demirel, MC hükümetlerini ayakta tutabilmek için Alparslan Türkeş'e çok büyük tavizler verdi. MHP o zamanki varlığıyla orantılı olmayan bir tarzda hükümete girme ve kadrolaşma fırsatı buldu. Özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki MHP nüfuzu, Türk *pleb* (sokak) faşizmine hem öğretmen kadroları ve okul yönetimlerini ele geçirme, hem de "enternasyonal komünizm ve kozmopolitizm tehlikeleri"ne karşı müfredatı alabildiğine daraltma, taşralılaştırma, dünyaya kapatma fırsatı verdi. Böylece eğitimde, kültürel etkileri bugün de süren büyük bir dejenerasyon süreci başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne katılma vizyonunu şeklen sürdürdüğü bir otuz yıl boyunca ve bugüne gelinceye değin, ders kitaplarında bu ülkenin çocuklarına Avrupa'yı sevdirecek, örneğin Avrupa sanatı ve edebiyatını tanıtacak, Avrupa demokrasisinin değerlerini kavratacak hiçbir yaklaşım, ünite, neredeyse tek bir cümle bile yer almadı. AB projesi bütün kültür ve siyasal kültür boyutlarından yoksun bırakıldı.

• Bu uzun vadeli dinamikler bir yana, MC döneminde doğrudan doğruya günlük hayata garip bir hava hâkim oldu. Demirel'in "Bana milliyetçiler cinayet işliyor dedirtemezsiniz" sözünün de yansıttığı gibi, Ülkü Ocakları'na mensup ve/veya oradan yönlendirilen gençlerin işlediği cinayetler hükümet nezdinde sistematik himaye buldu. Ülke ikide bir, Mehmet Ali Ağca'nın Abdi İpekçi'yi vurması ya da Ankara'nın Bahçelievler semtindeki bir evde sekiz TİP'li gencin (Halûk Kırcı ve arkadaşlarınca) boğulmuş bulunması gibi korkunç haberlerle sarsılır hale geldi. 1975-1980 arasında sendika lideri Kemal Türkler, sanat tarihçisi Bedrettin Cömert, savcı Doğan Öz ve niceleri bu tür saldırılarda can verdi. Sağın saldırıları, ha bire parçalanıp fraksiyonlaşan Sol'daki birçok örgütü de bir düello mantığının içine çekti. Herkes kendi başının çaresine bakmaya itildi, sürüklendi. Okullara, iş yerlerine, devlet dairelerine, hatta bakanlıklara giriş-çıkışlar "güvenlik" gerekçesiyle toplu halde, kafilelerle yapılmaya başladı. Buna rağmen ölü sayısının 15-20'ye ulaştığı günler çoğaldı. Siyaset alanını tam anlamıyla toz duman kapladı.

• Bu ortamda bir diğer gelişme de TKP'nin yükselişiydi. 1920'lerin başlarında kurulan Türkiye Komünist Partisi hemen daima yeraltında kalmış, 1951-1952 tevkifatı ve mahkûmiyetlerin ardından önder kadrolarının bir bölümü yurtdışına çıkıp Sovyetler Birliği ve Doğu Almanya'da tekrar örgütlenmiş, ama uzun süre ülke içinde bir varlık gösterememişti. Ancak 1970'lerde koşullar değişmeye başladı. Solun giderek küçük şiddet mahfillerine dönüşen kesimlerine duyulan güvensizlik, arkasındaki gelenekle ve Sovyet desteğiyle TKP'yi 1960'lardan itibaren radikalleşen işçi ve gençlik kesimleri için görece cazip kıldı. Özellikle 12 Mart döneminde Almanya'da bulunduğu sırada TKP'ye katılan İbrahim Güzelce'nin, yurda döndüğünde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu genel sekreterliğine yükselmesi, partisine DİSK ve DİSK'in en güçlü sendikası Maden-İş içinde kadrolaşma olanaklarının yanı sıra genel kamuoyunda daha geniş bir etki alanı sağladı. Böylece solun genel görünümü, tipik Soğuk Savaş kutuplaşmasına daha fazla yaklaşmış oldu.

• Sağ ve sol kamplara ayrışma, 1976-1977'de iyice hızlandı. 1 Mayıs 1976'da Taksim Meydanını 400.000 kişi doldurdu. Uluslararası komünist hareketin karakteristik sloganları atıldı, taşındı. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, Atatürk Kültür Merkezi'nin cephesini kaplayan Marksist simge ve portreler önünde konuştu. Böylece Türkiye tarihinin tek büyük, kitlesel 1 Mayıs kutlaması, aynı zamanda TKP'nin gövde gösterisi olarak gerçekleşti. Buna karşılık bir yıl sonra, 1977'nin 1 Mayıs'ı, esrarı hâlâ çözülememiş bir katliama sahne oldu. Zorla meydana girme çabası içindeki TKP karşıtı bazı sol gruplar ile DİSK görevlileri arasında başlayan çatışmayı, çeşitli noktalardan ateş açılması izledi. Panik baş gösterdi; muazzam kalabalığın sağa sola kaçışması, sokak aralarına yığılması, polis arabaları ve panzerlerce kovalanması sırasında 35 kişi hayatını kaybetti.

• 5 Haziran 1977 seçimlerine giden yolda başka provokasyonlar da yaşandı. MC'nin hızla aşındığı koşullarda, bizzat Süleyman Demirel CHP'nin hazırladığı (ve sonunda, bir milyon insanın katıldığı) büyük Taksim mitinginde Bülent Ecevit'e suikast yapılacağı ihbarında bulundu. Hemen aynı sıralarda, Ecevit İzmir Çiğli Havaalanı'nda ağırlanırken bir polisin silahından çıkan Tangaz mermisi (dönemin İstanbul Belediye Başkanı

Ahmet İsvan'ın kardeşi) CHP'li Mehmet İsvan'ın bacağına isabet etti. "Münferit" olayın bir "kaza"dan ibaret olduğu açıklamasının ötesine geçmek mümkün olmadı.

İkinci MC; CHP-11'ler koalisyonu; merkezci arayışların iflası

• Sonuçta CHP çok-partili dönemdeki (1973 sonbaharından sonra) peş peşe ikinci ve en büyük seçim başarısına ulaştı. Yüzde 41'i aşan oranda oy aldı ve 213 milletvekili çıkardı, ama yine salt çoğunluğa ulaşamadı. 189 sandalye kazanan AP ve diğer sağ partiler CHP ile koalisyona yanaşmayınca, ilk ağızda Demirel, Erbakan ve Türkeş'in ikinci MC hükümeti kuruldu. Ancak anarşi ve terörün tırmanmasına, kaosa sürüklenişin belirginleşmesine tepkiler, 11'ler diye bilinen grubun AP'den kopmasını beraberinde getirdi. 1978'de Ecevit başbakan oldu ve dışarıdan destekli CHP azınlık hükümeti kuruldu.

• Ne ki, destabilizasyonun derinleşmesine karşı bu son umut, kısa zamanda umutsuzluğa dönüştü. Bakanlıkla ödüllendirilen 11'lerden bazılarının yolsuzlukları ayyuka çıktı; Tuncay Mataracı ve Hilmi İşgüzar Yüce Divan'da yargılanıp suçlu bulundu, mahkûm edildi. 1973 Yom Kippur Savaşı'yla patlak veren "petrol şoku"nun ve Kıbrıs müdahalesine bağlı ambargonun büsbütün ağırlaştırdığı koşullarda, ekonominin Aşil topuğu, zayıf halkası dış ödemeler dengesinden başlayan kriz, yakıt sıkıntısı başta olmak üzere büyük yokluk ve kuyruklar yarattı.

• Bu dönemde, legal, yarı-legal veya illegal siyasi güçlerin pek çoğu, geleceği düşünmeksizin kendi azami hedef ve programları peşinde koşmaya devam etti. Örneğin 1979 Ekim'inde Fikri Sönmez'in belediye başkanı seçildiği Fatsa, 1980 Temmuz'undan itibaren Dev-Yol'un bir "kurtarılmış bölge" denemesi gibi gösterilerek hedef alındı. MSP'nin 6 Eylül 1980'de Konya'da düzenlediği "Kudüs'ü kurtarma" yürüyüş ve mitingi, "Şeriat gelecek, vahşet bitecek" ve "Dinsiz devlet, yıkılacak elbet" gibi sloganların atılmasına, İstiklal Marşı'nın yuhalanmasına sahne oldu. Bu aşırılıklar kavgasında, "derin devlet" güçleri de her fırsatta ortalığı daha fazla karıştırmaktan geri durmadı. 19-26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta, Cumhuriyet tarihinin en büyük katliamlarından biri meydana geldi. MHP'lilerce körükle-

nen mezhep ayrılığı, provokasyonların adım adım tırmandırılmasının ardından, 22 Aralık'tan itibaren silahlı ve sopalı grupların Alevi mahalleleri ile solcu bilinen kişilerin (önceden işaretlenmiş) evlerine saldırmasına dönüştü. Resmi verilere göre 105 (ama başka beyanlara göre belki 500'e yakın) kişi öldü, 300 kadar ev ve işyeri tahrip edildi. Binlerce kişi kentten göçe zorlandı. Hükümeti sarsan, İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı'yı istifa ettiren bu kanlı olay, Bülent Ecevit'in arşivine MİT ile Alparslan Türkeş'in bir tertibi olarak geçti.

• Bunca badireyle yüz yüze gelen CHP liderliği, iktidara gelinceye kadar biriktirmiş olduğu bütün politik sermayeyi bir dizi hatayla heder etti. Bu, Türkiye'nin yakın tarihinde bazı bakımlardan Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti tecrübesini andıran ilk kritik dönemdi (bu tür ikinci dönemin 2004'ten itibaren yaşandığını daha sonra göreceğiz). Silahlı sağ ve silahlı sol tarafından sıkıştırılan Türkiye, parlamento ile askeri diktatörlük olasılığı arasında bıçak sırtında gidiyor; fırtınalı koşullar asla macera peşinde koşmayan ihtiyatlı bir gerçekçiliği, serinkanlı olmayı, cephe daraltmayı, merkezci ittifaklar aramayı, istikrarın korunmasına odaklanmayı gerektiriyordu. Oysa Ecevit, kendi solundaki TKP'nin ve partisinin TKP'den etkilenen sol kanadının da etkisiyle, Soğuk Savaş koşullarına hiç ama hiç uygun olmayan bir "sınıf savaşı" söylemine kapıldığı gibi, "duvarın öte tarafına geçmek"ten de söz etmeye başladı. Köy-kentler gibi, hiç zamanı ve zemini olmayan fanteziler ortaya attı. Başta TÜSİAD, bütün iş âlemini hızla soğuttu ve karşısına aldı. Olağanüstü kaygan bir zeminde, ne yapacağını bilemez haldeki kamuoyu, tekrar soldan sağa doğru yer değiştirmeye başladı.

Parlamenter demokrasinin can çekişmesi

• 14 Ekim 1979 ara seçimlerinde CHP'nin oy oranı yüzde 41,4'ten 29,1'e düştüğü gibi, TBMM'de boşalmış bulunan beş sandalyeyi de AP kazandı. Bu bozgun karşısında CHP'nin 11'lerle koalisyonu dağıldı ve 12 Kasım 1979'da Süleyman Demirel bir diğer azınlık hükümetini, bu sefer MHP ve MSP'nin dışarıdan desteğiyle kurdu.

• Demokrasinin bu son çırpınışında, bir yandan ordu (sonraki yıllarda netleşeceği üzere) halkın illallah demesi uğruna terörün tırmanması-

na kasten göz yumarken, üst komuta kademeleri de yavaş yavaş siyaset sahnesine çıkmaya başladı. Özellikle (gelecekteki cuntanın lideri) Kenan Evren, sık sık düzenlediği basın toplantıları ve her fırsatta verdiği demeçlerle politikacıları eleştirmeye, adeta mantıklı bir orta yol imajı sunmaya koyuldu. Siyasetin çıkışsızlığı propagandasına siviller de kendi elleriyle çanak tuttu. Fahri Korutürk'ün Çankaya yılları sona ererken, yeni cumhurbaşkanlığı seçimleri CHP ve AP'nin kazanma umudu olmadığını bildikleri adaylarında ısrarı yüzünden tamamen tıkandı (ve Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil, aylarca cumhurbaşkanlığına vekâlet etmek zorunda kaldı).

• İki büyük partinin körlüğü 27 Aralık 1979'daki "uyarı muhtırası" karşısında dahi sürdü. Bu noktada parlamenter rejimi korumak, ancak siyasal hayatın merkezini tahkim edecek bir AP-CHP koalisyonuyla mümkün olabilirdi. Ne ki, AP kendi sağı, CHP ise kendi solu tarafından rehin alınmış gibiydi. CHP ortaya doğru bir adım atacak olsa, genel olarak soldan, özel olarak TKP'den ve CHP içindeki TKP yanlısı milletvekillerinden "sınıf ihaneti" feryatları, aynı şekilde AP ortaya doğru bir adım atacak olsa, MHP'den ve AP içindeki MHP yanlısı milletvekillerinden "milli ihanet" feryatları yükselmekteydi. Aşırı uçlardan gelen bu baskı, Ecevit ve Demirel'in iradesine ipotek koyuyor, basiretli davranmalarını güçleştiriyordu.

• Türk siyasetinin boy ölçüşmeci (*confrontationist*) ve imhacı (*annihilationist*) alışkanlıkları her halükârda güçlü, buna karşılık cömertlik geleneği zayıftır. Herkes alta düşmüşken mağduriyetini öne çıkarıp imdat diye bağırır, ama üstteyken rakiplerine el uzatmak akıllarına gelmez. Ecevit 1978-1979'da iktidardayken, muhalefetteki AP liderinin geri çevirmesi zor olacak bir "merkezde buluşma" inisiyatifini göstermedi, gösteremedi. Böyle bir çağrıyı ancak kendisi 12 Kasım 1979'da muhalefete düştükten sonra yapabildi. Ama bu sefer, demokrasiyi yaşatma şansını yitirmek pahasına Ecevit'in burnunu sürtme sırası Süleyman Demirel'deydi. Bu kibirli dar kafalılıkların sonu, liderlerden çok toplum için felaket oldu.

Yakın tarihin en ağır, en acılı askeri rejimi

• Yeryüzünün sömürge ve yarı-sömürge ülkeleri arasında, 20. yüzyılın ilk başarılı bağımsızlık (bu somut durumda, bağımsızlığı koruma ve

yeniden tanımlama) savaşını ve ardından ilk devletçi ulusal kalkınmacılık örneğini veren Türkiye, 1946-1950'de çok partili demokrasiye geçişte de başı çekti. Ne ki, bundan sonra 1960, 1971 ve 1980'de üç askeri müdahaleye uğramaktan kurtulamadı (şu sıralarda, yani 2008 sonbaharında, dördüncüsünün kıyısından dönmüşe benziyor). Gerçi her seferinde, ordunun dolaysız yönetim aşaması, Üçüncü Dünya ölçülerine göre kısa sürdü; sonunda mutlaka çok partili hayata geçildi ve bu çıkış süreçleri de nispeten hızlı gerçekleşti. Gene de söz konusu darbeler ülkenin siyasi hayatı ve kültüründe derin yaralar açtı. Hem kurumları zedeledi, bozdu, çarpıttı, hem de toplumda, partilerde ve politikacılarda, sürekli silahlı kuvvetleri kollama ve gözetme, bir sonraki darbenin kâh korkusu kâh pususu içinde yaşama gibi sağlıksız alışkanlıklar yarattı.

• Bu darbelerin en ağırı, en acılısı, gerisinde en kötü mirası bırakanı, amansızlığı, köktenciliği, kural tanımaz cüreti, nereye kadar gideceğinin belli olmamasıyla, kuşkusuz 12 Eylül 1980 müdahalesi oldu. Geri dönüp düşünüldüğünde, askeri rejim çok iyi hazırlandığı hissini veriyor. Kenan Evren'in başkanlığında, (Kara Kuvvetleri Komutanı) Nurettin Ersin, (Hava Kuvvetleri Komutanı) Tahsin Şahinkaya, (Deniz Kuvvetleri Komutanı) Nejat Tümer ve (Jandarma Genel Komutanı) Sedat Celasun'dan oluşan Milli Güvenlik Konseyi, başından itibaren bütün iktidarı kayıtsız şartsız kendi elinde topladı. En tepede bunlara, MGK Genel Sekreterliğine getirilen Orgeneral Haydar Saltık ile darbeden az önce oramirallikten emekli olan Başbakan Bülent Ulusu da eklendi. Kimi yorumculara göre Haydar Saltık, her zaman görece düşük profilini korumasına karşılık aslında darbenin beyni konumundaydı.

• Cunta meclisi derhal feshetmekle, parti liderlerini bir süre (Hamzaköy ve İzmir Uzunada'da) mecburi ikamete tâbi tutmakla ve basına resmi yasaklar getirmekle kalmadı, yürütmenin yanı sıra yasa koyuculuğu da tekeline aldı. Ülkeyi sadece emir ve kararnamelerle değil, beş kişinin çıkardığı "kanun"larla yönetmeye başladı. Aynı zamanda, olası bütün muhalefet odaklarına karşı uzun vadeli gözetleme politikalarını yürürlüğe koydu. Gizli bir puantaj sistemi benimsendi. Bir süre dokunulmadıkları için cesaretlenen (örneğin, Ecevit ve çevresinin *Arayış*'ı gibi) yayın organları, "kötü pu-

an" kotalarını doldurdukları anda kapatılmaya başladı. Daha büyük bir sürpriz, darbeden bir yıl sonra MGK'nın, siyasi faaliyet yasağının yetmediği sonucuna varıp 16 Ekim 1981'de mevcut bütün siyasi partileri feshetmesi oldu. Bu tür beklenmedik yaptırımların son örneğinde, 1982 Anayasası'nın halk oylamasıyla kabulünden ve siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmesinden sonra dahi, aralarında Demirel, Deniz Baykal ve Hüsamettin Cindoruk'un da bulunduğu on altı politikacı, 31 Mayıs 1983 tarihli bir MGK kararıyla Çanakkale'deki Zincirbozan askeri üssüne gönderilip dört ay orada tutuldular.

• Bu sınırsız otoriterizm çerçevesinde askeri rejim, 1977-80 arasında göz yumduğu sol (kısmen de sağ) örgütleri şaşırtıcı bir hızla çökertmeye girişti. Baskı ve zulüm 12 Mart 1971 darbesiyle karşılaştırılamayacak boyutlara ulaştı. İki milyona yakın insan fişlendi. 650.000 kişi gözaltına alındı; pek çoğu işkence gördü. Toplam 230.000 kişi yargılandı. "Sakıncalı" olduğu için 30 bin kişi işten atıldı. 30 bin kişi başka ülkelere iltica etti. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 23.677 derneğin faaliyeti durduruldu; 937 film yasaklandı. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 13 büyük gazeteye 303 dava açıldı. Gazetecilere 3315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. 517 kişiye idam cezası verildi; 50'si asıldı. İşkencede 171 kişi, cezaevlerinde 299 kişi yaşamını yitirdi.

• Bu tablo bütünüyle korkunç olsa da, devlet terörü en fazla Kürt örgütleri üzerinde yoğunlaştı. Kürt varlığının inkârı absürd boyutlara ulaştı. Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı bir *Beyaz Kitap*'ta bile, Kürtlerin "Dağ Türkleri" olduğu, kar üzerinde yürümenin çıkardığı kart-kurt sesi nedeniyle onlara Kürt dendiği gibi zırvalara yer verildi. 12 Eylül'ün baş sorumlusu Kenan Evren dahi şimdi, "fazla yasakçı davranmakla hata ettikleri"ni itiraf ediyor, hatta Kürtlerin yoğun yaşadığı bazı illere özerklik dahi verilebileceğini düşünüyor. Çok gecikmiş bir özeleştiri. Zira olan oldu; 1980-1985 arasının Diyarbakır Cezaevi cehenneminden hınçlı bir Kürt ayrılıkçılığı doğdu.

Eğitim ve düşünce hayatındaki yıkım

• Kenan Evren ve ekibi, Türkiye'nin bir daha böyle bir kutuplaşmaya, iç savaş haline sürüklenmemesinin çaresini, demokratik çoğulculuk

ve hoşgörü değerlerinin yerleşmesinde değil, tam tersine, topluma düşünsel bir kışla disiplini dayatılmasında aradı. "Birlik ve beraberlik" yeknesaklık, homojenlik olarak yorumlandı. "Ülkesi ve milletiyle bölünmez"lik, düşünsel türdeşlikle garanti edilebilir ve böyle bir tek çizgililik pratikte gerçekleştirilebilir sanıldı. "Tek yol devrim"in yerini "tek yol Atatürkçülük" aldı. MGK üyesi, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, bütün gençleri "*Nutuk*'u ezberlemeye" çağırdı. Diğer düşünce akımlarının dümdüz edilmesinin doğurduğu manevi, kültürel boşlukta her gün defalarca tekrarlanan bu resmi Atatürkçülük vaazı, bir yandan Kemalist devrimin gerçek kazanımları ve mirasının tarihteki yerinin düzgün ve rasyonel bir şekilde değerlendirilmesini önledi, hatta ters yönde tepkilere yol açtı. Diğer yandan, kendi etki alanı içinde, 21. yüzyıl başlarının, 2002-2007 arasının "ulusalcı" neo-nasyonalizminin habercisi, daha doğrusu ön hazırlığı oldu.

• Bu sonuçtan, eğitimin cendereye alınması da sorumludur. Daha önce belirttiğimiz gibi, özellikle sosyal bilgiler, tarih, coğrafya ve Türkçe (ya da Türk dili ve edebiyatı) gibi, ulus-devletin daima "hassas" saydığı dersler açısından bir içe kapanma, dünyaya sırtını dönme, yeniden taşralılaşma süreci, daha MC hükümetleri döneminde baş göstermişti. Bütün bu olumsuzluklar, 12 Eylül'de çok daha ileri boyutlara taşındı. Tek bir alandaki dönüşümle örnekleyelim: Normal, standart lise tarih derslerinde, dünya-Avrupa tarihi bölüm ve bilgileri neredeyse sıfırlanırken, "milli" Osmanlı-Türk tarihi anlatımı eskisinden de fazla izole edildi ve uzatıldı. Ama aynı zamanda, bunun üzerine koruyucu, perçinleyici bir üst-metin (*meta-text*) olarak iyice abartılmış bir İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri dersi; onun da üzerine, Millî Eğitim Bakanlığı'ndan geçmeyen, doğrudan Genelkurmay tarafından hazırlanıp yollanan Milli Güvenlik Bilgisi dersleri bindirildi. Türkiye'nin bütün kritik meselelerine (Atatürkçülüğe, Kıbrıs-Kürt-Ermeni sorunlarına) ilişkin devlet tabuları, bu üç kademeli ideolojik duvarın en tepedeki iki kademesine, İnkılap Tarihi ve Güvenlik derslerine yüklendi. Ordunun "Cumhuriyeti koruma ve kollama" misyonu doğrultusunda, gerektiğinde müdahale (darbe yapma) hakkı gibi Anayasa ihlalleri ya da "iç ve dış düşman"larımızın demokrasi ve insan hakları savunuculuğu yapmalarıyla

teşhis edilebileceği gibi faşizan-milliyetçi tezler, asıl Milli Güvenlik derslerinin içeriğini oluşturdu. Böylece bir "milli güvenlik devleti" yaratma çabasının zihinsel kirliliği gencecik dimağlara yerleştirildi.

Yüksek Öğretimin Prusyalılaşması

• Diktatörlük, 1960 ve 1970'lerin gençlik hareketlerine tepki içinde, yüksek öğrenimi "hizaya getirme"ye özel bir özen gösterdi. MGK'nın 6 Kasım 1981'de çıkardığı Yüksek Öğretim Kanunu'nun 4. maddesinde, öğrencilerin hem "hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı," hem de "ATATÜRK inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı" vatandaşlar olarak yetiştirileceği belirtildi. Aynı kanunla kurulan Yüksek Öğrenim Kurumu'na bir çeşit siyasi komiserlik görevi verildi. Böylece, çağdaşlık iddiasındaki bir ülkenin hocalarına, hem de 20. yüzyıl sonlarında, (orijinalinde büyük harflerle yazılmış) bir "izm" doğrultusunda gençliğin endoktrinasyonu misyonu dayatıldı.

• Ardından, totaliter rejimlere özgü bir temizliğe girişildi. Şubat 1983'te, doğrudan doğruya sıkıyönetim komutanlarının 1402 sayılı yasa çerçevesindeki özel yetkilerine dayanılarak "sakıncalı" öğretim üyelerinin işten çıkarılmasına başlandı. Resmi genelkurmay açıklamalarına göre, bu yolla 5000'e yakın kamu personeli atılırken, 38 profesör, 25 doçent ve 10 yardımcı doçentin de üniversiteleriyle ilişkisi kesildi. Öte yandan, 1402'lik olmayı beklemeden veya protesto amacıyla istifa edenlerin sayısı (bu satırların yazarı dahil) binleri buldu. Oportünist ihbarcılar tırmanışa geçti; satranç kulüplerini dahi potansiyel yıkıcılık odağı gibi gören insanlar öğrenci faaliyetlerinin tepesine oturdu.

• Bu gibi önlemlerin kümülatif etkisiyle, yüksek öğrenim Prusyacı bir yeniden şekillenmeye uğradı. Artık her şeyi yukarıdan aşağı atanmışların belirlediği üniversite ve fakültelere, Bismarck-vari otorite, itaat ve "milli çizgi"ye sadakat değerleri hâkim oldu. Almanya'nın Nazi dönemi tecrübesi, ruhu ifsâd edilen, içsel dokusu yırtılan bir akademik camianın yeniden hayat bulmasının zorluğuna tanıktır. Türkiye benzer bir tahribatın sonuçlarını el'an yaşıyor.

• Kenan Evren ve ekibinin "toplum mühendisliği" çabası, 1980-1982 arasında en önemli kanunların hemen tamamının MGK tarafından çıkartılmasının ötesinde, bu değişikliklerin hepsinin otoriter bir anayasayla perçinlenmesi, sağlam kazığa bağlanmasına da uzandı. Cuntanın belirlediği Danışma Meclisi'nin Anayasa Komisyonu Başkanlığı'na getirilen Orhan Aldıkaçtı, askerlerin isteklerinin uygun tarzda formülasyonu ve meclise kabul ettirilmesinde kilit rol oynadı. Hak ve özgürlükler ikinci plana itildi, devlete karşı "görev"ler öne çıkarıldı. Bu taslak dahi MGK tarafından tekrar değiştirildi, büsbütün sertleştirildi ve 7 Kasım 1982'de, olağanüstü bir paket halinde halkoyuna sunuldu. Kenan Evren'in otomatik olarak cumhurbaşkanı seçilmesi anayasanın kabulüne bağlandı. Anayasanın geçici 15. maddesiyle, cunta üyelerinin ömür boyu yargılanmaması hükmü getirildi. Referandum öncesinde taslağın aleyhinde konuşmak yasaklandı. Beyaz oy "evet", mavi oy "hayır" anlamına geldiğinden, basına herhangi bir nedenle mavi renk kullanımı konusunda sansür dahi uygulandı. Bu koşullarda, halkın yüzde 92 kadarı yeni anayasa lehinde oy kullandı. Bu, topluma çok dar bir elbisenin, adeta bir deli gömleğinin giydirilmesi demekti.

• Bu sonuçta, 1980 öncesindeki "anarşi"den bıkmışlık kadar, anayasa bir kere onaylandığı takdirde müdahalenin sona ereceği, sivil hayata dönüleceği, ülkenin normalleşeceği beklentisinin de payı büyüktü. Başta Kenan Evren, komuta heyeti de sürekli bu imada bulunmuş, er ya da geç serbest seçimlerin yapılacağı mesajını vermişti. Ne ki, gelişmeler hiç bu yönde olmadı. Cunta bir kere daha kurallarla oynayıp, yeni partilerin kurucuları ve adaylarını MGK'nın onayı koşuluna bağladı. Örneğin 20 Mayıs 1983'te kurulan Büyük Türkiye Partisi, eski AP'nin uzantısı olduğu gerekçesiyle 31 Mayıs'ta kapatıldı ve bu olay Zincirbozan sürgünlerini tetikledi. Demirel ve çevresinin BTP'den sonraki denemesi olan Doğru Yol Partisi, Erdal İnönü etrafında örgütlenen Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Refah Partisi ise, defalarca veto edilen listelerini tanınan süreler içinde yenilemeleri imkânsız kılındığından, seçimlere katılamaz duruma getirildi.

• Bu tür oyunlar sonucu, 6 Kasım 1983 seçimlerinde ancak üç "icazetli" parti yarışabildi. Diktatörlüğün tercihi Milliyetçi Demokrasi Parti-

si'ydi; "majestelerinin iktidarı" olacağı düşünülüyordu. Lideri, emekli orgeneral Turgut Sunalp, "iktidara mahkûmuz" gibi kibirli söz ve tavırlarla basının ve kamuoyunun duyarlıklarına meydan okuyordu. Geleneksel CHP çizgisinin (ve SODEP'in) alanı, "majestelerinin muhalefeti" olacağı umulan Necdet Calp'in Halkçı Parti'sine bırakılmıştı. Yelpazeyi, DP-AP çizgisinin alanını dolduracağı düşünülen Anavatan Partisi tamamlıyordu. Partinin kurucusu Turgut Özal darbeden önceki son Demirel hükümetinde başbakanlık müsteşarlığı ve DPT müsteşar vekilliğini üstlenmiş, 24-25 Ocak 1980 kararlarının mimarı olmuş, daha sonra Bülent Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmiş, 14 Temmuz 1982'de istifa edip ABD'ye gitmiş ve son bir buçuk yılda 12 Eylül rejimiyle arasına belirli bir mesafe koymayı başarmıştı. Şimdi, kısmen bilinmeyen, kısmen de taze bir şahsiyet olarak kendi adına siyaset sahnesine çıkıyordu.

• 7 Kasım 1982 referandumunda 12 Eylül Anayasası'nın yüzde 92'lik bir destek bulmasından tam bir yıl sonra, 6 Kasım 1983 seçimleri bu sefer diktatörlük açısından bozguna dönüştü. ANAP yüzde 45'in üzerinde oyla, 400 milletvekilliğinden 212'sini kazandı. HP yüzde 30 küsur oy oranı ve 117 milletvekili ile ikinci; MDP ancak yüzde 23 oy oranı ve 71 milletvekiliyle üçüncü (yani sonuncu) oldu. Millet demokrasiye dönüş umuduyla dişini sıkarken vetolar herkesin sabrını taşırmış, yeni parti ve liderlerin cuntadan uzaklıklarına göre desteklenmesi eğilimi Özal'ın "dört eğilimi birleştirme" söylemindeki geçmişin kalıp ve kutuplaşmalarını aşma vaadiyle birleşince, bu tablo ortaya çıkmıştı.

Sandık dersleri ve 12 Eylül'ün mirası

• Sürpriz denmişti, ama aslında öyle sayılmamalıydı; çünkü sessiz çoğunluğun pek çok şeye katlanıp kritik anlarda tercihini oyuyla belli etmek diye özetleyebileceğimiz siyasal davranış örüntüsüne uyuyordu. Daha önce 14 Mayıs 1950'de de görüldüğü gibi, "eyvallah" bir noktada "yeter, söz milletin"e dönüşebiliyordu. Nitekim AKP alternatifinin belirdiği 2002 ve 2007 seçimlerinde de benzer bir sonuç ortaya çıkacak ve askeri-bürokratik kompleks ile özdeşleşen duruşlarında geçmişten hiç ders almamışa benzeyen ulusalcı-Atatürkçülerce aynı derecede sürpriz olarak karşılanacaktı.

• Her halükârda, bu bir dönüm noktasıydı. Rüzgâr yön değiştirmiş, cuntanın yelkenleri boşalmıştı. Halkın daha fazla zorlanamayacağını sezen (ve zaten Çankaya'yı garantiye almış bulunan) Kenan Evren, belki, astlarından gelebilecek askeri rejimin sürmesi taleplerinin de önüne geçmek amacıyla, sonuçlar kesinleşir kesinleşmez Turgut Özal'ı çağırıp kutladı ve başbakanlığı teslim etti. Darbecilerin siyasi inisiyatifinin tükenişi bununla da kalmadı. Dışlanmak istenen DYP ve SODEP de, bir kısım milletvekillerinin parti değiştirmeleri sonucu meclise girdi. Başarısızlığı derinleşen MDP kendini feshetti; 1973 seçimlerinde gülünç duruma düşmüş olan eski genelkurmay başkanı Cemal Tural gibi, 1983'ten sonra da Turgut Sunalp silindi gitti. Buna karşılık Halkçı Parti'nin Necdet Calp'ten sonraki lideri Aydın Güven Gürkan'ın Türk siyasetinde az rastlanır dürüstlük ve özverisi, Erdal İnönü'nün şahsında aynı derecede seçkin bir muhatap bulunca, HP ile SODEP'in birleşip Sosyal-Demokrat Halkçı Parti'yi (SHP) oluşturmasını mümkün kıldı.

• Bununla birlikte 12 Eylül rejimi ve dönemi, gerisinde hem kurumsal, hem kültürel bakımdan alabildiğine olumsuz bir miras bıraktı:

- Kısmen de olsa yeniden askerileştirilmiş bir siyasal hayat;
- Milli Güvenlik Kurulu'nda (ve gizli ulusal politika belgelerinde) somutlanan bir vesayet rejimi;
- Sivilleşmeyi frenleyen, demokratikleşme olanaklarını boğan bir Anayasa;
- YÖK gibi bir dizi otoriter kurum;
- Devlete itaat ve "milli çizgi"ye uyum boyutlarını içeren, güçlenmiş bir konformizm;
- Kendilerini bilim özgürlüğünü sağlamaktan çok ulusal tabuları ayakta tutmakla görevli sayan üniversiteler;
- Solun ezilmesiyle birlikte, Atatürkçülüğe verilmek istenen hayat öpücüğüne karşın bu ideolojinin de güçlenmesinin değil, tersine, "sözde değil özde" zayıflamasının belirginleştirdiği büyük manevi boşluk...
- Ve nihayet, alabildiğine keskinleşmiş bir Kürt meselesi.

Gerçi o sırada kimse öngöremezdi ama, dünya çapında bir dönüm noktasına artık çok yaklaşılmıştı. Nitekim 1983 seçimlerinden topu topu beş yıl sonra başlayarak, bir daha Türkiye'nin üzerine Soğuk Savaş'ın, komünizm tehlikesinin gölgesi düşmedi. Ne ki, 12 Eylül'ün yarattığı işleyiş ve alışkanlıklar, bu yeni koşullarda demokrasiyi kötü yönde etkilemeye devam etti. Belki en önemlisi, vasatlık ve banalliğin yaygınlaşması, siyasetin üzerine bir donukluk ve vizyonsuzluk halinin çökmesi, sivil toplum ile "politik sınıf(lar)" arasındaki ilişkilerin skleroza uğraması oldu. Türkiye, tarihinin en fazla bu döneminde, benzer bir taşlaşmayla inişe geçen Sovyetler Birliği'ni andırmaya başladı.

1983-2002 arasındaki yirmi yılda bunun tek istisnası (ve bir bakıma, AKP'nin özellikle 2002-2004 arasındaki demokratikleşme reformlarının habercisi) Özal dönemi oldu. Önce Özal'ın ve sonra AKP'nin Erdoğan-Gül önderliğinin bir kısım politikalarını, Sovyetler Birliği'nde 1950'lerde Kruşçev ve 1985'ten sonra Gorbaçov'un reform arayışlarının Türkiye'deki karşılığı gibi de düşünmek mümkündür.

Zira bugün daha iyi görülüyor ki, 6 Kasım 1983 seçimleriyle iktidara gelen Turgut Özal, bir hızlandırılmış modernizasyon modeli olarak ulusal kalkınmacılığın yaratmış olduğu devletçilik, himayecilik ve izolasyonizm kamburlarından çıkış yolu aradı. Yeni bir muhafazakâr modernizm anlayışını benimsedi. Ekonomiyi küresel rekabete açma, özelleştirme, ileri teknolojiyle donatma çizgisini sürdürdü. Türkiye Özal döneminde dünyadaki iletişim devrimini yakaladı; hatırı sayılır miktarlarda yabancı sermaye çekmeye ve bir kere daha yüksek büyüme hızları göstermeye başladı.

Özal, doğrudan doğruya hukuk ve demokrasi sorunlarıyla çok ilgilenmemekle birlikte, çeşitli alan ve konulardaki tavırlarının demokrasi üzerinde dolaylı bir etkisi oldu. Günlük tavır ve davranışlarıyla, Türk resmiyetinin alışılmış kasıntı halinden farklı bir duruş gösterdi. Sadeliği, klişesizliği, belirli kalıplar dışında düşünmeye ve hatta konuşmaya cesaret etmesiyle dikkat çekti. Askeri vesayet geleneğine uymadı; silahlı kuvvetlerin kendi usul, hiyerarşi ve teamüllerinin dokunulmazlığını tanımadı; fazla vurgulamaksızın, her durumda sivil, seçilmiş hükümetin üstünlüğü anlayışıyla hareket et-

ti. Bir tören birliğini tatil kıyafetiyle, gömlek ve şortla teftiş etmesi dahi sembolik açıdan anlamlıydı. Daha önemlisi, Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ ile Kara Kuvvetleri Komutanı Necdet Öztorun'un, 2 Temmuz 1987'de "kendi istekleriyle" emekliye ayrılması gibi bir ilk (ve tek) olay, onun başbakanlığında yaşandı. Ayrıca Özal, Türkiye'yi kuşatan ve ekonomiye ağır bir yük bindiren düşmanlık çemberlerini gevşetme uğruna, Kürt ve Kıbrıs (hatta belki Ermeni) sorunlarını çözmeyi de denedi... en azından düşledi. Yer yer, devraldığı siyasi mirasın geçmişinde, karanlık koridorlarında saklı iskeletlerden söz edebilme cesaretini gösterdi. Kompleksiz pragmatizminden kaynaklanan olumlu açılım başlangıçları, Kürt sorununa barışçı çözüm arayışına; hatta 1991'de Amerika'daki bir danışma toplantısında, küt diye "Ermeni soykırımını tanısak ne olur?" bile diyebilmesine yansıdı.

Ekonomik determinizm ve kapitalist gelişme üzerine bir not

Terazinin diğer kefesinde, Özal'ın hataları kendi kültürsüzlüğü ve siyasal kültür eksikliğinden, ekonomi alanı dışındaki vizyon boşluğundan, çizgisel şematizminden kaynaklandı; yönetim tarzından başlayıp zaman içinde arttı, hukuk ve demokrasi reformlarına el atamayışına, dolayısıyla Türkiye'nin siyasal yapısında köklü değişiklikler yapamayışına yansıdı.

Burada, tarihsel-teorik bir gözleme de yer var sanıyorum. 20. yüzyılın büyük kısmında sağın Marksizme yönelttiği suçlamalardan biri, ekonomik indirgemecilik ve determinizm eleştirisiydi. Daha doğru bir ifadeyle, Marksizm, söz konusu ekonomizmin ilk ve esas sorumlusu gibi gösteriliyordu.

Köken açısından, yanlış bir saptama. Ekonominin önceliği ve belirleyiciliği fikri, Marksizmden çok önce, Merkantilizm ve "ilk birikim" çağında doğdu; Sanayi Devrimi'yle alabildiğine güç kazandı. 19. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerde uzun süre belirli bir ekonomik determinizm etkili oldu; nitekim Marksizm de bunun bir parçasıydı; bunu alıp daha ileri noktalara taşıdı, belki en teori-yoğun ifade tarzına kavuşturdu. "Ekonomik temel"in üstyapıları doğurduğu, dolayısıyla örneğin modernitenin şekillenişi açısından önce kapitalizmin geliştiği ve bütün diğer siyasal-kültürel unsurları var edip yerli yerlerine oturttuğu düşünülüyordu.

Günümüz tarihçiliği ise bu muazzam dönüşümü, ayrı ayrı alanlardaki birbirinden görece özerk gelişmelerin, belirli bir konjonktürde buluşması olarak irdelemeye yatkın. *Ekonomi* alanında piyasa, ticaret ve sermaye birikimi; *siyaset* alanında modern devlet, vergi sistemleri, bürokrasi ve hukukun üstünlüğü nosyonu; *kültür ve ideoloji* alanında Rönesans, dinin görelileştirilmesi, bilimsel devrim, Aydınlanma ve klasik liberalizmin birikimleri... bu çakışan, üst üste binen gelişmelerden sadece bazıları. Böyle bir tarih anlayışının güncel siyasetteki uzantısı ise, söz konusu insani faaliyet alanlarından her birine ayrıca eğilmek ve kendi hak ettiği önemi vermek olarak tanımlanabilir.

Siyasal kültür ve vizyon; "prensler" ve yolsuzluk sorunları

Ne ki Özal böyle bir yaklaşımdan uzaktı. Tersine, bir yanda ekonomi ile diğer yanda kültür, hukuk ve siyaseti farklı alanlar olarak görememek; dolayısıyla ekonomi dışı alan ve konuları başlı başına üzerine eğilmeyi, ilgilenmeyi gerektiren meseleler olarak algılayamamak, düşünüş tarzının belki en büyük zaafıydı. Turgut Özal'ın liberalizmi büyük ölçüde ekonomik liberalizmle sınırlıydı. Hatta neredeyse Marksist bir indirgemecilikle, ekonomi düzelirse gerisinin geleceğini sanıyor, Türkiye'nin dönüşümünü, kurumları ve siyasal kültürüyle birlikte düşünemiyordu. Sovyetler Birliği'nde somutlanan komünizm tehlikesi, lafzen de olsa sürmekteydi. Dolayısıyla Avrupa'nın demokrasi ve insan hakları normlarını yeniden tanımlama, genişletme süreci henüz başlamıştı. Ayrıca, Türkiye'nin Batı nezdinde Soğuk Savaş değerini hâlâ koruyor olması, bu yeni ve daha evrensel normların aktarım ve özümsenmesini frenliyordu.

Sonuçta, mevcut hukuk Özal için etrafından dolaşılacak bir engelden ibaretti. Ona göre yürürlükteki kurallar aşırı katı, bürokrasi fazla merkeziyetçiydi; bu ikisi ülkenin çatlatılması gereken kabuğunu oluşturuyordu. Teşhis yanlış değildi belki, ama tedavi yöntemleri hayli şüpheliydi. "Anayasa bir kere delinmekle bir şey olmaz" mantığıyla Özal, daha çağdaş bir hukuka daha fazla saygı gösteren bir kültürün değil, hukuka saygısız bir kültürün harcını attı, kapısını araladı. "İşini bilmek" veya "iş bitiricilik" deyimleri, 1980'lerin ortalarından başlayarak, eski sol kültürün çökmesinin ar-

dından yeni küreselleşme dünyasına adım atan Türkiye'deki ilkesizliğin, ahlak boşluğunun karakteristik ifadeleri oldu. Özal'ın uluslararası politikaya dahi –Körfez Savaşı sırasındaki ünlü "bir koyup üç almak" sözünün yansıttığı gibi– ucuz bir fırsatçılık ve bencil bir kâr metaforuyla yaklaşması, bu eğilimi büsbütün körükledi.

Ülke içinde Özal, mevcut yönetim aygıtı ile siyaset sınıfının dışından arayıp bulduğu yetenekli gençleri çeşitli kurum ve kesimlerin tepesine paraşütle indirip bu özel şebeke aracılığıyla yerleşik yapıların direnişini *by-pass* etmeyi denedi. Ne ki, bu sefer bu aşırı-yetkili, denetimsiz "prens"lerin etrafında yolsuzluk batakhkları türemeye, çoğu teker teker afişe olmaya ve saygınlığını yitirmeye başladı. Özal'ın kendi aile bireyleri de bu yolsuzluk girdabına çekildi. Düşünebildiği ve yapabildiği kadarıyla reformlarına karşı yükselen statükocu tepki, bu yolsuzluklara kilitlendi. "Liboş" ve "entel-dantel" gibi, liberalizm düşmanlığı ile aydın düşmanlığını birleştiren kötüleyici, aşağılayıcı sıfatlar, bu dönemde, *macho* milliyetçi köşe yazarlarınca imal edilmeye başladı.

Her şeye karşın Özal, 6 Kasım 1983'ün ve 1984 yerel seçimlerinin ardından 1987 genel seçimlerinde de 292 milletvekiliyle çoğunluğu sağladı. Ama Kürt sorununun tırmanmasıyla birlikte, başbakanlığının (1983-1989) son yıllarında giderek sertleşen bir ideo-politik kuşatmaya maruz kaldı. 18 Haziran 1988'de başarısız bir suikast girişimine dahi uğradı ve elinden yaralandı. Son tahlilde, demokratikleşme diye bir gündemi olmamasının ve hukuk reformuna el atmamasının bedelini ağır ödemeye başlayan Özal, yıprandığı ve belki dayatılan boy ölçüşmeden yıldığı için, kurup geliştirdiği ANAP'ı giderek yeteneksizleşen ellere devretmek pahasına, çareyi Çankaya'ya çıkmada aradı. Kenan Evren'in dönemi sona erdiğinde cumhurbaşkanlığına aday oldu ve seçildi (1989). 20 yıla mahkûm edilmiş bulunan suikastçısı Kartal Demirağ'ı affetmekle olayın esrarına esrar kattı. 18 Nisan 1993'te beklenmedik (ve üzerinden soru işaretleri kalkmamış) bir kalp kriziyle öldü.

Güneydoğuda savaş (1984-1999)

Kamuoyunda kısaca PKK olarak bilinen Kürdistan İşçi Partisi'nin (Kürtçe adıyla Partiya Karkerên Kurdistan'ın) 1984 Ağustos'undan itibaren güneydoğuda başlattığı ayrılıkçı silahlı mücadele, Turgut Özal'ın aktif poli-

tika döneminde karşılaştığı en büyük sorun oldu. 1960'ların yaygın sol ortamı Türkiye İşçi Partisi'nin 1967 Eylül ve Ekim'indeki "Doğu Mitingleri"ne ve 1971'de Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO) kurulmasına da yansımış, buna karşılık 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri rejimlerinin çareyi baskı, baskı ve daha fazla baskıda araması Kürt gençliğinin radikalleşmesini hızlandırmış, bir dizi mahfil veya fraksiyon ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, liderleri Abdullah Öcalan'a atfen 1974'ten sonra "Apocular" diye biliniyordu. Grup 1978'de adını Kürdistan İşçi Partisi olarak değiştirdi. "Şehir gerillası" yöntemlerini benimsediği 1978-1980 arasında, gerek sağ gerek diğer sol gruplara karşı da şiddete başvurdu. Bu yollarla mevcut Kürt kuruluşlarından bir bölümünü massederek büyümeye devam etti. Darbe döneminde yakalanan önder kadrolarının, Diyarbakır Cezaevi'ndeki direnişin başını çekmesi, PKK'nın prestijinin artmasına neden oldu. 12 Eylül'den önce yurt dışına çıkan Öcalan ise önce Suriye'de eğitim kampları kurdu. Ardından, gene Suriye'nin gözetiminde Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ne yerleşti ve yeni örgütsel düzenlemelere gitti. Türkiye içinde eylem alanı bulamayan bütün unsur ve kadroları bu üs bölgesine ve PKK'ya çekmeye, kendi etrafında toplamaya başladı.

Bu toparlanma ve hazırlıklardan sonra PKK, 1984'ten itibaren yeni bir çehre ve iddiayla, Mao'dan esinlenen bir "uzun süreli halk savaşı" stratejisini benimsemiş olarak tekrar sahneye çıktı. Oluşturulan üç büyük "silahlı propaganda" birliğinden ikisi, Eruh-Şırnak-Pervari ve Hakkâri-Çukurca-Şemdinli bölgelerinde harekete geçti. 15 Ağustos 1984'ten itibaren Türkiye, büyük ölçekli silahlı eylemlerle sarsılmaya başladı. Bu, Şeyh Sait (1925) ve Dersim (1938) isyanlarından farklıydı; parlayıp sönen, kitlesel ama kısa süreli bir aşiretler hareketlenmesi değil, çok daha organize bir gerilla savaşıydı. Kırsal alanlarda PKK, zorunlu askerlik hizmetine dayalı düzenli ordudan daha yüksek kondüsyona sahip, araziyi bilen, yerel istihbarattan yararlanan birimleriyle 1980'lerin ikinci yarısında inisiyatifi elde tutuyor; neredeyse tabur düzeyinde, yani birkaç yüz kişilik kuvvetlerle karakol baskınları gerçekleştirebiliyordu.

Öte yandan PKK büyük zaaflarla da malûldü. İlkin, komünizmin çöküş ve Sovyetler Birliği'nin dağılma eşiğine geldiği bir sırada, Marksizm-

Leninizm ile Kürt milliyetçiliğinin karışımı gibi, artık miadını doldurmuş bir ideolojik temele oturuyordu. İkincisi, 1980'lerin ikinci yarısındaki başarıları, aynı zamanda belirli bir kibir ve kendinden hoşnutluğu beraberinde getirmiş, güneydoğuda bazı bölgelerin artık "kurtarılmış" olduğu havası doğmuş, özellikle cenazeler veya Newroz kutlamaları gibi hemen her fırsatta kentlerdeki PKK örgütlenmesi ortaya çıkmaya, motosikletli gerillalar kimliklerini gizleme kaygısı dahi duymaksızın kitle gösterileri düzenlemeye ve basınla muhatap olmaya başlamıştı. Üçüncüsü, PKK'nın yurt dışındaki üsleri, eğitim kampları ve ikmal, lojistik destek şebekeleri, hemen tamamen Suriye'nin himayesine bağlıydı. Bu da, ancak Suriye'nin kendisi büyük devletlerin Türkiye'yi frenlemesinden yararlandığı ölçüde sürebilecek bir koruma şemsiyesini ifade ediyordu.

Siyasetin (ve hukukun) yeniden militarizasyonu

Nitekim on yıl geçmeden bu koşulların değişmesi, PKK'nın felaketine yol açtı. Başlangıçta hazırlıksız yakalanmış olan devlet toparlandı ve karşı-taarruza geçti. Özal'ın ölümünün ardından (gene Özal'ın, 6 Eylül 1987 referandumuyla politikaya dönmesini mümkün kıldığı) Süleyman Demirel cumhurbaşkanı seçilmiş, Tansu Çiller ise DYP'nin ve hükümetin başına gelmişti. İşte özellikle bu noktadan sonra, DYP başkanlık yarışını yitiren Hüsamettin Cindoruk'un "şahinler kazandı" sözüyle anlatmaya çalıştığı yeni bir aşamaya girildi. Kürt sorununa çözüm geliştirememenin Türkiye demokrasisine nelere mal olduğu –siyasal hayatı ne kadar bozup çarpıttığı, zehirlediği– bu dönemde açığa çıktı.

Çiller'in başbakanlığı ve Doğan Güreş'in genelkurmay başkanlığında (1990-1994), bir kere, "İspanyol-Bask tipi çözüm" fikri tamamen terk edildi. Adım adım, medyayı susturucu, konunun serbestçe tartışılmasını önleyici "sessiz baskı" politikaları devreye sokuldu. Gazeteler doğu ve güneydoğu bölgelerinde olup bitenlere ilişkin her türlü haberi küçültmeye, arka sayfalarında vermeye zorlandı. Hatta bazı basın mensupları, "halkı askerlikten soğutma" gerekçesiyle Genelkurmay Askeri Mahkemesi tarafından tutuklanıp yargılandı, hüküm giydi. Böylece, sivillerin olağan koşullarda dahi askeri yargıya tâbi kılınması gibi çağdışı bir uygu-

lama geri getirildi. Bunun için, neredeyse unutulmuş bir kanun maddesi kullanıldı.

Aynı çerçevede, Kürtlerin ve/veya PKK'nın bütün legal açılımları da budandı. 1991 seçimlerinde SHP-HEP ittifakı gerçekleşmiş; Leyla Zana, Hatip Dicle, Orhan Doğan, Ahmet Türk, Sırrı Sakık ve Mahmut Alınak SHP listesinden TBMM'ye girmiş; Zana'nın yeşil-sarı-kırmızı bir saç bandıyla ve Türkçe-Kürtçe karışık yemin etmesi tepkilere yol açmıştı. 21 Mart 1992 Newroz olayları sonucu SHP'den istifa eden HEP'liler daha sonra HEP'in yerine kurulan DEP'e geçtiler, ama çok geçmeden DEP de kapatıldı. 2 Mart 1994'te, Ankara DGM Başsavcısı Nusret Demiral'ın hazırladığı iddianamede vatan hainliği ile suçlanan altı DEP'linin dokunulmazlığı kaldırıldı ve Cumhuriyet tarihinde ilk defa kamuoyu, milletvekillerinin meclis çıkışında polis tarafından yaka paça gözaltına alınması gibi benzersiz sahnelere tanık oldu. Ardından hepsi yargılandı ve 15 yıl hapse mahkûm edildi.

Gene bu kritik Çiller-Güreş ortaklığı döneminde, doğrudan doğruya "düşük yoğunluklu savaş" bölgelerinde de yeni ve çok kapsamlı önlemler yürürlüğe kondu. Koruculuk sistemi genişletildi; birçok köy boşaltıldı ve halk göçe zorlandı. Şiddet çok ileri boyutlara ulaştı. Kasaba ve kentlerde "özel tim"ler, PKK'nın fazla deşifre olmuş enfrastüktürünü yıkıma uğrattı; itirafçılar ve başka bilinmeyen ellerce, birçok "faili meçhul cinayet" işlendi; bu arada, Musa Anter gibi PKK'yla ilgisi olmayan Kürt aydınları da hayatlarını kaybetti. Aynı zamanda ileri savaş teknolojisine büyük paralar harcandı (Kürt sorununun, demokrasiye zararı bir yana, salt ekonomik açıdan maliyeti kolay hesaplanamayacak boyutlardadır). Eskisinden çok daha iyi eğitilmiş, helikopterlerle yakından desteklenen birlikler, sürekli aktif ve hareketli operasyonlarla, kırsal alanlarda da inisiyatifi geri aldı ve PKK'ya büyük kayıplar verdirmeye başladı.

1990'ların sonuna yaklaşılırken PKK'ya indirilen nihai darbe, uluslararası ittifaklarının çözülmesinden kaynaklandı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü Suriye'yi en büyük müttefikinden yoksun bırakmıştı. 29 Ağustos 1998'de Abdullah Öcalan'ın tek taraflı ateşkes ilan etmesini zayıflık alâmeti olarak değerlendiren Türkiye hükümeti, 16 Eylül'de kara kuvvetleri komutanının ve 1 Ekim'de Cumhurbaşkanı Demirel'in konuşmalarıyla, Suri-

ye'ye yoğun baskı uygulamaya başladı. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in 6 Ekim'deki arabuluculuk ziyaretinin ardından, 9 Ekim'de, Hafız Esad yönetimi Öcalan ile bazı arkadaşlarını Suriye'yi terk etmeye zorladı. Böylece PKK üst kademesinin, CIA'nın yardımıyla Türk istihbaratı tarafından yakından izlenen ülkeden ülkeye göç macerası başladı. İtalya ve Yunanistan'a girip çıktıktan sonra 2 Şubat 1999'da Nairobi'ye gelerek Yunanistan büyükelçiliğine yerleşen Öcalan, 15 Şubat'ta Kenya'dan da sınır dışı edilmekle yüz yüze geldiğinde, Hollanda'ya uçabilmek umuduyla havaalanına giderken, Özel Kuvvetler Komutanlığı'na bağlı bir birim tarafından kaçırıldı ve 16 Şubat'ta Türkiye'ye getirildi. Gene 1999 yılı içinde yargılandı ve idama mahkûm edildi. Cezası müebbet hapse çevrildi ve İmralı'da hazırlanan özel cezaevine kondu.

Susurluk, Andıç, Şemdinli, Ergenekon

Öcalan'ın yakalanmasını PKK'nın önderlik ve siyaset krizi izledi. Bundan sonra, örgütün kısmen parçalanıp dağılma, silahlı mücadeleyi sürdürüp sürdürmeme arasında bocalama ve fraksiyonlaşma, ateşkesler ile amacı belirsiz saldırılar arasında gidip gelme, isim ve kimlik değiştirmeyi deneme (KADEK, Kongra-Gel) dönemi başladı. Gene de Kürt sorunu ve Kürt sorunundan türeyen güneydoğuda şiddet sorunu, çeşitli hükümetlerin kapsamlı bir af çıkartma adımını atmaması veya atamamasının da etkisiyle, kanayan bir yara, her zaman provokasyona açık bir alan olmaya devam etti.

• **Susurluk:** Susurluk skandalı, ilk defa hem PKK'nın yenilgiye uğratılmasının perde arkasını, hem de bütün bu süreçte demokrasi ve hukuk devleti normlarının ne kadar büyük tahribata uğradığını bütün çıplaklığıyla gözler önüne serdi. 3 Kasım 1996'da Balıkesir-Bursa karayolunda, Susurluk ilçesi Çatalceviz mevkiinde meydana gelen trafik kazasından, yüksek rütbeli bir polis komiserinin yanı sıra, Abdullah Çatlı (ve sevgilisi Gonca Us) ölü; devlet yanlısı korucu aşiretlerinin en ünlüsünün reisi, DYP Şanlıurfa milletvekili Sedat Bucak ise yaralı olarak çıktı. Çok sayıda silah ve cephane ele geçirildi. Böylece "kirli savaş"ın üzerindeki perde bir ucundan aralandı ve altından, yasadışı polis-mafya-aşiret ilişkileri sırıttı. 1970'lerin MHP'li, Ülkücü katillerinden Çatlı'nın (ve benzerlerinin) gerek Kürtlere,

gerekse Ermenilere yönelik cinayetlerin, bombalama olaylarının gerçekleştirilmesinde kullanıldığı, bu amaçla kendilerine sahte kimlikler düzenlendiği ve sistematik himaye gösterildiği anlaşıldı. İlk ağızda olayın biraz üzerine gidilir gibi olduğunda, gizli bağlantılar çorap söküğü gibi çözülmeye başladı. Örneğin ünlü polis şefi, emniyet genel müdürü ve politikacı Mehmet Ağar'ın, hem "kayıp" bazı silah ve susturuculardan, hem de uyuşturucu kaçakçılarına ve kendi yasadışı şebekesini kurup yer altı dünyasına adım atmış eski MİT'çilere sahte pasaport temininden sorumlu olduğu ortaya çıktı. Rezaletin büyüklüğü, içişleri bakanı sıfatıyla olayın üstünü örtmek isteyen Ağar'ın istifasını ve gerek onun, gerekse Sedat Bucak'ın dokunulmazlıklarının kaldırılmasını beraberinde getirdi. Kapsamlı bir Susurluk raporu dahi hazırlandı. Ama aynı zamanda, önemli figürlerden bir bölümünün, örneğin eski JİTEM mensubu Korkut Eken'in ya da tuğgeneral (sonra emekli) Veli Küçük'ün etrafında, adeta hukuka, yasalara meydan okuyan "milli kahramanlık" gösterileri sergilenmeye başladı. Bunlar 2004-2008 arasının ulusalcı ve Ergenekoncularını karakterize eden pervasızlığın ilk belirtileriydi. Nitekim bir yerden sonra soruşturma esrarengiz bir şekilde engellenip yavaşlatıldı. Yetkili makamlardan doğru dürüst cevap alınamaz oldu. Duruşmaların arası uzatıldıkça uzatıldı. Birkaç mahkûmiyet kararının ötesinde, şebekelerin tepesindeki suç ortaklıkları göz göre göre unutuluşa terk edildi.

• **Andıç:** Abdullah Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı ettirilip sonra kovalanarak yakalanmasından az önce, PKK'nın ikinci adamıyken örgütten kaçarak Mesut Barzani'nin yanına sığınan Şemdin Sakık ve kardeşi Arif Sakık, Özel Harekâtçılar tarafından 1998 sonlarında Kuzey Irak'ta yakalanıp Türkiye'ye getirildi. Şemdin Sakık'ın sorguya alınmasından bir süre sonra, güya ifadelerinden alınmış bazı bölümler basına sızdırıldı ve büyük gazetelerin manşetlerine çıktı. Bu temelde, aralarında Cengiz Çandar ve Mehmet Ali Birand gibi bazı ünlü isimlerin de bulunduğu birçok basın mensubu ile bazı sivil toplum örgütleri, "para karşılığı PKK'ya destek vermek"le suçlandı. Bir cadı avı başlatıldı; gazete ve televizyonların Kürt sorunundaki resmi politikaya uymayan yorumcu ve muhabirlerden temizlenmesine girişildi; birçoğu işten atıldı ya da programlarına son verildi. Daha sonra bunun ardında, za-

manın Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir ile Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak'ın hazırladığı "Andıç" başlıklı yazıyla tezgâhlanan bir dezenformasyon harekâtının yattığı anlaşıldı. Basının bir bölümünün 2004-2008'de iyice netleşen yozlaşması, namuslu habercilikten uzaklaşması, milliyetçi-darbeci eğilimlerin kuyruğuna takılması, o dönemde başladı.

• **Şemdinli:** 9 Kasım 2005'te Şemdinli'de, eski bir PKK'lı olarak bilinen Sefer Yılmaz'a ait kitap dükkânına bomba atıldı ve bir kişi öldü. Görgü tanıklarının yakından gördüğü bombacı kaçıp yakında bekleyen bir arabaya sığındı. Halk aracı kuşattı ve içindeki üç kişiyi polise teslim etti. Ancak arabadaki Ali Kaya ve Özcan İldeniz'in karakolda "emniyetteniz" demeleri ve gerçekten jandarma astsubayı olduklarının anlaşılması üzerine, hepsi ânında serbest bırakıldı. Bunun üzerine Şemdinli karıştı. Gerilen ortamda, savcı olay mahallinde ve astsubayların otomobilinde keşif yaparken, bir başka asker toplanan halka ateş açtı ve bir kişi daha öldü. Bu olayın sorumlusu Tanju Çavuş ile ilk bomba olayının faili, PKK itirafçısı Veysel Ateş, 12 Kasım'da önce gözaltına alındı, fakat daha sonra onlar da tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. Bu sefer bütün bölgede protestolar yükselirken, 15 Kasım'da Yüksekova'daki bir gösteriye polisin ateş açması üç kişinin daha ölümüne yol açtı. Türkiye'nin güneydoğuda şiddeti tekrar tırmandırmayı amaçlayan bir kışkırtmalar zinciriyle karşı karşıya geldiği açıklık kazanırken, Başbakan Erdoğan bu işin asla peşini bırakmayacaklarını belirtti. Ne ki, Van Cumhuriyet Savcısı Ferhat Sarıkaya, bomba provokasyonunu tezgâhlayan ve gerçekleştirenler hakkındaki 100 sayfalık iddianamesinde, bir demecinde sanık astsubayları "iyi çocuklar" olarak nitelemiş bulunan Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ı da, "yargıyı etkilemeye çalışmak, örgüt kurmak, sahte belge düzenlemek ve görevini kötüye kullanmak"la suçladığında –ve bu iddianame, Van 3. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından kabul edildiğinde– kıyamet koptu. Ordudan gelen tepki ve baskılar karşısında AKP ve hükümet liderleri yüz geri etti. Savcı derhal görevden alınmakla kalmadı, Cumhuriyet tarihinde eşi görülmedik bir muameleye maruz bırakıldı: 20 Nisan 2006'da Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından "mesleğin şeref ve onurunu ve memuriyet nüfuz ve itibarını" zedelediği gerekçesiyle meslekten ihraç edildi. Böylece avukatlık yapma hak-

kı dahi elinden alındı. Bu sonuç demokratik kamuoyunun yüzüne 12 Eylül'le kurulan, Özal'la gerileyen ama Kürt sorunu etrafında tekrar güçlenen bir yarı-askeri rejimin son tokadı gibi indi. Ve bir kere daha asıl zedelenen, hukuk ile devlet arasında bir tercih yapması gerektiğinde devlet otoritesini ya da "milli çıkar"ları seçen yargı ve yargının bağımsızlığı oldu.

Bu satırların yazarı, 1990'ların ilk yarısında düzenlenen bir aydınlar toplantısında yaptığı konuşmada, Kürt sorununun bu denli bir şiddet tırmanışına dönüşüyor olmasına ilişkin bir karşılaştırmaya girmiş ve bir öngörüde bulunmuştu. 1950'lerin ikinci yarısında "Cezayir savaşı"nı ne pahasına olursa olsun bastırma çabası, Fransız ordusu içindeki şahinlerin Gizli Ordu Örgütü'nü (OAS) kurmalarına yol açmış; "ölümüne uzlaşma karşıtlığı"nın bu direnişi, Charles De Gaulle'ün cumhurbaşkanlığını ve daha genel olarak Fransa demokrasisini tehdit eden boyutlara ulaşmıştı. Ama De Gaulle yılmamış, bir yandan OAS'ın üzerine giderken diğer yandan Evian görüşmelerini sonuca ulaştırmak suretiyle barışı gerçekleştirmiş ve Gizli Ordu Örgütü'ne hayat veren bataklığı kurutmuştu. Acaba Türkiye'yi de benzer bir tehlike mi bekliyordu?

Susurluk, Andıç ve Şemdinli, PKK ayrılıkçılığının ve PKK ile savaşın etkisi altında, yargı ve basın gibi bütün kritik kurumları dahil Türk siyasal hayatını kaplayan yeniden-askerileşme sürecinin en büyük üç göstergesi oldu. Bu sürecin ne kadar korkunç boyutlara ulaştığı ise, 2007-2008 yıllarında asıl Ergenekon tutuklamaları ve iddianamesiyle ortaya çıktı. Ergenekon'un köklerinin Kürt sorununda yattığına dair yazılıp çizilenler, 1990'larda ortaya attığım OAS metaforunu doğruladı.

1989-2002 ARASINDA SİVİL POLİTİKANIN DARALMASI VE KISIRLAŞMASI

Susurluk ve Andıç gibi olayların üzerine gidilememesine paralel bir diğer gelişme, Özal sonrasında siyasetin üzerine serpilen ölü toprağıdır. Askeri vesayet, Kürt sorunu etrafında bir dokunulmazlık alanı yaratarak kendini tartışılmaz kıldı. Siyasetin kısırlaşması, bu askeri vesayet yükselişinin hem nedenleri, hem sonuçları arasında yer aldı.

Gitgide daha sık yapılan erken seçimler ortamında, örgütlerin, önderliklerin ve oy oranlarının istikrarsızlığı 1989-2002 arasının genel kuralı

haline geldi. 12 Eylül öncesi ve sonrası partilerinin hemen hiçbiri 1950'ler, 60'lar ve 70'lerdeki toplumsal tabanlarıyla bir daha tam buluşamadı; taze bir damar yakalayarak sosyoekonomik ve kültürel açıdan büyük değişimler içindeki bu kesimlere, sosyal sınıf ve katmanlara güven veremedi. Bunun yerine, gerek merkez-sağ ve gerekse merkez-solda bölünme, birleşme ve yeniden bölünmeler, kılık değiştirmeler, eski liderler ile "emanetçi"leri arasında nöbet değişimleri ve "gezici" siyasetçilerin partiden partiye geçişi gibi olgular belirdi. Bu tür makyaj çabalarının beslediği özlemler geçici oldu ve yerini hayal kırıklıklarına bıraktı. Alternatifler hep aynı dar ve giderek bayatlayan yelpazeye sıkışınca, seçmen tercihleri rastgeleleşti ve oynaklaştı. Seçim sonuçlarında hızlı ama kısmi yükselişler ile aynı derecede ani ve bazen komple çöküşler yaşanmaya başladı. Seçimler giderek yüzde 20'yi biraz aşan oy oranlarıyla kazanılmaya başladı. Bu sınır, birçok parti için "üstün başarı" göstergesi haline geldi.

Somut olarak:

• ANAP'ın düzenlediği 6 Eylül 1987 referandumunda, 12 Eylül yasaklarının kaldırılması yüzde 50,1 "evet" oyuyla kabul edildi. Süleyman Demirel DYP, Bülent Ecevit de DSP başkanlığına geri döndü. Özal'ın halkoylamasından önce ilan ettiği 29 Kasım 1987 erken seçimlerini, yüzde 36 oy oranı ve 292 milletvekilliğiyle ANAP kazandı. SHP yüzde 24 oy oranı ve 99 milletvekiliyle ikinci, DYP yüzde 19 ve 59 milletvekiliyle üçüncü oldu. DSP, (MHP'nin halefi) Milliyetçi Çalışma Partisi ve (MSP'nin halefi) Refah Partisi getirilen yüzde 10 barajını aşamayarak TBMM dışında kaldı.

• Ortanın Solu'nda Deniz Baykal tekrar sahneye çıktı ve HP-SODEP birleşmesiyle oluşan SHP'de hizip mücadelesi vermeye başladı. 25 Haziran 1988'de Erdal İnönü bir kere daha SHP genel başkanı seçildi. Teşkilata hâkim olan Baykal genel sekreterliği kazandı, ama İnönü'yle anlaşmazlığının derinleşmesi üzerine Eylül 1990'da istifa edip 29 Eylül 1990'daki olağanüstü ve Haziran 1991'deki olağan SHP kurultaylarında iki kez daha şansını denedi. Ancak her seferinde kazanan ve üstelik itibarı daha da yükselen, Erdal İnönü oldu.

• 26 Mart 1989 yerel seçimlerini SHP'nin kazanmasının ardından, yolsuzlukların da yıprattığı Turgut Özal, daha önce belirttiğimiz gibi bir

"yukarıya kaçış" manevrasına girişti ve SHP-DYP muhalefetine karşın 9 Kasım 1989'da cumhurbaşkanı seçilmeyi başardı. Bunun üzerine Anavatan Partisi'nde de iktidar mücadelesi baş gösterdi. 1991 Haziran'ında, yani CHP olağan kurultayıyla aşağı yukarı aynı zamanda, Mesut Yılmaz ANAP genel başkanı seçildi ve aynı yılın Ekim'inde erken seçime gidilmesi kararlaştırıldı.

• 20 Ekim 1991 seçimlerini yüzde 27 oy oranı ve 178 milletvekilliğiyle DYP kazandı; Özal'ın yokluğunda ANAP 115 milletvekilliğinde kaldı; HEP'le ittifak yapan SHP ise yüzde 20 oy oranı ve 88 milletvekiliyle üçüncü sıraya indi. Ecevit'in DSP'si ancak 7 milletvekili bulurken, Erbakan'ın RP'sinin 62 sandalyeye fırlaması, merkez partilerinin derinleşen iflası karşısında siyasal İslamın son on beş yıldaki yükselişinin ilk işaretini verdi. 20 Kasım 1991'de DYP Genel Başkanı Demirel, Erdal İnönü'nün başbakan yardımcılığını üstlendiği bir DYP-SHP koalisyon hükümeti kurdu.

• SHP'nin 1991 seçimlerindeki başarısızlığı Deniz Baykal'ı tekrar umutlandırdı. Ancak 25-26 Ocak 1992'deki olağanüstü kurultayda İnönü Baykal'ı bir kez daha yendi ve genel başkanlığa seçildi.

1992'DEN İTİBAREN, TABANI KÜÇÜLEN KOALİSYONLAR DÖNEMİ

• Derken 1992 Haziran'ında, 12 Eylül rejiminin kapattığı partilerin aynı adla açılmasını engelleyen yasanın kaldırılması, oyunun kurallarını tekrar değiştirdi. 3 Mayıs 1992'de, eski CHP'nin son genel yönetim kurulunun hayatta kalan üyeleri bir bildiri yayınlayarak partinin 9 Eylül 1992'de tekrar kurulması çağrısında bulundu. Bu tarihte, 1980 öncesindeki son delege listeleriyle toplanan kurultayı Deniz Baykal kazandı ve CHP başkanlığının kazandırdığı güçle, SHP ve DSP'yi "birlik" adına sıkıştırmaya başladı. İlk ağızda 21 milletvekili SHP ve DSP'den ayrılıp önce bir hülle partisine, sonra CHP'ye geçti. Böylece Baykal parlamentoda grup kurmayı da başardı. Deniz Baykal'ın 2002 sonrasında, özellikle Kıbrıs ve Kürt sorunlarında devletçi-milliyetçi mevzilere girip AKP'nin AB reformlarına sağdan muhalefet etme, hatta bir ordu müdahalesinin pususuna yatma çizgisi belirginleştiğinde, 1992'de kendisine sunulan fırsata "acaba bir devlet projesi miydi?" diye bakan yorumcular oldu.

• 1993 yılındaki gelişmeler, Baykal'ın önünü açtığı gibi, başka devir-teslimleri de beraberinde getirdi. 24 Ocak'ta ünlü gazeteci, *Cumhuriyet* yazarı Uğur Mumcu öldürüldü (uzun yıllar karanlıkta kalan bu cinayetin, "irtica" güçlerinin üzerinde kalabileceği hesabıyla, şimdi Ergenekon diye bilinen milliyetçi-darbeci odağın öncülerince işlenmiş olması olasılığı, 2008'de yeni yeni beliriyor). 17 Nisan'da Cumhurbaşkanı Özal'ın âni ölümü siyaset sahnesini büsbütün karıştırdı. Süleyman Demirel'in 9. cumhurbaşkanlığına aday olması ve SHP'nin desteğiyle üçüncü turda seçilmesi ise, bir yönüyle, Özal'dan sonra Demirel'in de partisi DYP'yi terk etmesi anlamına geldi. 3 Haziran 1993'te Tansu Çiller, Demirel'in eski emanetçisi Hüsamettin Cindoruk'u yenilgiye uğratarak DYP genel başkanlığını kazandı. Çiller Cumhuriyet tarihinin ilk kadın başbakanı olmaya da hazırlanırken, SHP lideri ve başbakan yardımcısı Erdal İnönü, beklenmedik ve geri dönüşsüz olduğunun altını çizdiği bir kararla siyaseti bırakacağını açıkladı. Nedenini hiç söylemedi, tartışmadı. Ama ilginçtir ki bu, daha önce işaret ettiğimiz gibi, PKK'ya karşı eskisinden çok daha sert ve kapsamlı yöntemlerin kullanılması açısından da bir dönüm noktası oldu. 2 Temmuz 1993'te, 37 aydının Sivas Madımak Oteli'nde yakılması faciası yaşandı. Eylül kurultayında SHP'nin başına Murat Karayalçın geçti. Böylece Özal-Demirel-İnönü üçlüsünün hepsi yerlerini çok daha çapsız haleflere bırakmış; bu kuşak değişimiyle ortanın sağı ve solunda önderlik kademelerinin vasatlaşması, seviyesizleşmesi daha ileri boyutlara ulaşmış oldu.

• Tansu Çiller'in 1993-1996 arasındaki başbakanlık döneminde ordunun modernizasyonu ve PKK'ya karşı "düşük yoğunluklu savaş" gündemi hemen tamamen kapladı. Çiller hükümetleri –ya da Çiller-Güreş iktidar ortaklığı– siyasetin militarizasyonu bakımından bir *doruk noktası* olduğu kadar, geleneksel merkez-sağın artık kendi kendini yenileyemez ve ülkeyi idare edemez hale gelmesi bakımından bir *dip noktayı* da ifade etti. Basın ve kamuoyu en fazla bu dönemde bunaldı. Çıkışsızlık hissi yaygınlaşırken, Cem Boyner'in başını çektiği Yeni Demokrasi Hareketi bir umut kıpırtısı yarattı. Ne ki, Boyner'in Kürt sorununa barışçı çözümden her söz edişinde almaya başladığı tehditlerin yanı sıra tecrübesizliği ve çalışma arkadaşlarına danışmadan sağ partilerle temas araması da, YDH'nin daha programını

ve platformunu oluşturmadan dağılma sürecine girmesine yol açtı. Son bir liberal-demokratik yenilenme fırsatı bu şekilde heba edildi. 1995 seçimlerinde yüzde 0,48 oy oranında kalmasının ardından Boyner'in istifası, YDH deneyine son noktayı koydu.

• 1994 yerel seçimlerinde DSP, SHP ve CHP'nin oy oranı toplamının yüzde 25'i aşamaması, unutulmuş-kanıksanmış birleşme çabalarını tekrar gündeme getirdi. 18 Şubat 1995'te toplanan ortak kurultayda 1003 delege CHP'de birlikten, 635 delege SHP'de birlikten yana oy kullandı. Bunun üzerine SHP kendini feshedip CHP'ye katıldı. Hikmet Çetin oybirliğiyle genel başkan oldu. Ancak Deniz Baykal hizbi Adnan Keskin'in şahsında genel sekreterliği bırakmadı ve teşkilattaki üstünlüğünü, Hikmet Çetin'i kısa zamanda ekarte edip 9 Eylül 1995 kurultayında Baykal'ı bir kere daha genel başkan yapmak için kullandı.

28 Şubat muhtırası ve geleneksel merkez partilerinin son çırpınışı

• 30 Ekim 1995'te, gene Tansu Çiller'in başbakanlığında bir DYP-CHP koalisyon hükümeti kuruldu. TBMM seçimlerin 24 Aralık 1995'te yenilenmesine karar verdi. Sonuçlar siyasetin krizini iyice netleştirdi. DYP ve ANAP yüzde 20'nin sınırında, sırasıyla 135 ve 132 milletvekilinde dengelenirken, Refah Partisi yüzde 21,38 oy oranı ve 158 milletvekiliyle ilk sırayı aldı. DSP ise tamamen Bülent Ecevit'in kişiliği sayesinde Baykal'ın CHP'sini geride bırakıp 49'a karşı 76 milletvekiliyle ortanın solunda birinci parti oldu.

• Seçimlerin ardından, önce Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında bir ANAP-DYP koalisyonu denendi. Ancak güven oylaması Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilince, Necmettin Erbakan başbakanlığı üstlenip Refahyol adıyla bilinen RP-DYP hükümetini kurdu. Susurluk skandalı bu dönemde patlak verdi ve Mehmet Ağar'ı yalnız İçişleri Bakanlığı'ndan değil, DYP'den de istifaya zorladı. Bunu, askeri-bürokratik kompleksin Erbakan'a karşı tavrının katılaşması izledi. 4 Şubat 1997'nin erken saatlerinde, Ankara'nın Sincan ilçesinde RP'li belediye başkanının "irticai" uygulamalarına karşı tanklar bir gövde gösterisi yaptı. 28 Şubat'ta ise, 12 Eylül rejiminin vesayet enstrümanı olarak tasarladığı Milli Güvenlik Kurulu toplanıp 18 maddelik bir kararı benimsedi ve Refahyol hükümetine dikte etti. Bu muh-

tıra karşısında eli kolu bağlanan Erbakan Haziran'da istifa etti. Çok geçmeden Anayasa Mahkemesi RP'yi "laiklik karşıtı faaliyet"i gerekçe göstererek kapattı. "Post-modern darbe" Refahyol'un başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı Tansu Çiller'i de hırpaladı. (Altı yıl sonra Çiller, 3 Kasım 2002 erken seçimlerinde DYP'nin barajı aşamaması üzerine istifa ederek politikadan çekilecek ve yerini DYP'ye geri dönen Mehmet Ağar'a bırakacaktı.)

• 28 Şubat darbesinden sonra, giderek daralan ve tükenen opsiyonlar bağlamında, başbakanlık gene Mesut Yılmaz'a verildi ve 30 Haziran 1997'de ANAP, DSP ve (DYP'den ayrılan Hüsamettin Cindoruk'un kurmuş olduğu) Demokratik Türkiye Partisi'nin Anasol-D koalisyonu zar zor da olsa kuruldu. Ancak hükümeti dışarıdan destekleyen CHP, Kasım 1998'deki Türkbank ihalesi yolsuzluğu üzerine Mesut Yılmaz hakkında gensoru verince, bu formül de çöktü ve uzun süreli bir hükümet bunalımına girildi. Sonunda DYP, Anasol-D'nin başbakan yardımcısı Bülent Ecevit başkanlığında kurulacak bir hükümete destek vermeyi kabul etti. Böylece Ecevit, 21 yıllık (1978-1999) aradan sonra 11 Ocak 1999'da başbakanlığa döndü ve DSP azınlık hükümetini kurdu.

• Garip tesadüf, 1974'teki başbakanlığına denk gelen Kıbrıs müdahalesini seçim başarısına dönüştürememiş olan Ecevit, Abdullah Öcalan'ın 1999'un ilk üç ayındaki başbakanlığı sırasında yakalanıp Türkiye'ye getirilmesini bu sefer sandıkta iyi değerlendirdi ve DSP 18 Nisan 1999 seçimlerinden yüzde 22 oy oranı ve 136 milletvekiliyle birinci parti olarak çıktı. MHP 129, RP'nin yerini alan Fazilet Partisi 111, ANAP 86, DYP 85 sandalye aldı. CHP yüzde 9'a yakın oyla barajın altında ve meclis dışında kaldı. Tekrar başbakanlıkla görevlendirilen Ecevit, 28 Mayıs 1999'da DSP-MHP-ANAP koalisyonunu kurdu.

Umutsuz barikat: Ecevit'in Bahçeli ve Yılmaz'la ittifakı

Bütün icapları, uzantıları ve çağrışımlarıyla birlikte "ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlük" formülüne hapsolmanın yol açtığı zihinsel darlık ve sıkışmayı; laik-üniter ulus-devlet fundamentalizminin sonunda kendini ne kadar sınırlı seçeneklere mahkûm ettiğini, belki hiçbir şey, bu Ecevit-Bahçeli-Yılmaz ittifakının yapaylığı –hatta, olası koalisyonların en yapayı–

kadar iyi anlatamaz. "Konuşan Türkiye" ideali, ya "bağıran" ya da "sus(tu-rul)an Türkiye" arasında bölünüp parçalandı; 1980'lerin ikinci yarısının değişim arayışları tersyüz oldu; 12 Eylül kurumları ve kültürünün dayattığı konformizm büsbütün koyulaştı; adeta bütün politikalar MGK'nın "gizli anayasa"sından ve "Türkiye'nin kırmızı çizgileri"nden ibaret kaldı.

Bu dönemin başlıca üç hatırlanabilir olayı vardı: (1) Demirel'den sonraki cumhurbaşkanı arayışının kilitlendiği bir sırada, Ecevit'in Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'i hatırlayıp üzerinde uzlaşma sağlaması; derken (2) 5 Mayıs 2000'de seçilip 16 Mayıs'da göreve başlayan Sezer ile Ecevit arasında tayinler yüzünden çıkan yakışıksız kavganın büyük bir mali krizi tetiklemesi; (3) 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin ardından, gene Ecevit'in Dünya Bankası'ndan Kemal Derviş'i yardıma çağırması ve ekonomiden sorumlu devlet bakanı yapması. Gerisi bir grilikti; "laik gelenekçilik" ya da "Atatürkçü muhafazakârlık"tan beslenen bir milli güvenlik devleti donukluğuydu.

W. H. Auden "1 Eylül 1939" (September 1, 1939) şiirinde, New York'ta, 52. Cadde'deki barlardan birinde otururken, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiğini öğrenip kararsız ve korkulu bir ruh hali içinde, "alçak ve yalancı bir onyıl boyunca beslenen kurnazca umutların nasıl sönüp gittiği"ni düşünmesinden söz eder:

I sit in one of the dives
On Fifty-second street
Uncertain and afraid
As the clever hopes expire
of a low dishonest decade

Türkiye'nin en yavan, en bayağı, en yalancı, küçük kurnazlıklarla en fazla dolup taşan onyılı, herhalde 1992-2002 arası oldu. Her şey bir yana enikonu bir tükenmiş şöhretler mezarlığıydı bu dönem: Kaya Erdem, İsmet Sezgin, Yıldırım Avcı, Hüsamettin Cindoruk, Mesut Yılmaz, Tansu Çiller ve daha niceleri... Dönemin unutulmuşları saymakla bitmez. Bunun da altında, giderek dar bir alana hapsolan sivil siyasetin ıvır zıvır meselelerle uğ-

raşırken askerlere terk etmeye zorlandığı gerçek sorunlar üzerinde hiçbir yeni fikir, hiçbir umut ve heyecan verici söylem geliştirememesine yansıyan yetenek-yaratıcılık-cesaret yoksunluğu yatıyordu.

2002 SEÇİMLERİ VE İLK AKP HÜKÜMETİNİN KURULMASI

Onun için, 1990'lar boyunca eksik olmayan kısa süreli hükümet bunalımlarından bir diğeri patlak verdiğinde, bunun daha derin ve uzun vadeli bir dönüm noktası olacağını kestirmek kolay değildi. Yakın nedeni, kısmen, 1999-2000'de bir ara CHP genel başkanlığını bırakır gibi yapıp hemen geri dönen Deniz Baykal'ın bir diğer manevrası, Şubat 2001 krizinden DSP-MHP-ANAP'ı sorumlu tutup muhalefetini şiddetlendirmesiydi; kısmen, koalisyonun olmazsa olmazı, temel direği Bülent Ecevit'in sağlık sorunlarının 2002 Mayıs'ından itibaren ağırlaşması; kısmen de MHP'nin kendi dışında hükümet formülleri aranmasından tedirgin olmasıydı. Bu koşullarda, 3 Kasım 2002'de bir erken seçim kararı daha alındı ve artık alışıldığı veçhile, bir köşe kapmaca furyası daha yaşandı. Ecevit'in göreve devam edip edemeyeceğinin belirsizliği DSP'yi böldü. İsmail Cem DSP grubunun yarısıyla birlikte ayrılarak Yeni Türkiye Partisi'ni kurdu. YTP'de yer alması beklenen Kemal Derviş ise, Türk-İş başkanı Bayram Meral, Zülfü Livaneli ve Prof. Yaşar Nuri Öztürk ile birlikte, CHP'ye katılan önemli isimler arasında yer aldı.

3 Kasım seçimlerinin mevcut düzeni ve Türk siyasal hayatının dar çerçevesini altüst edici sonuçları oldu. Bütün varlığı Ecevit'e bağlı olan DSP, tek bir seçim döneminde yüzde 22 oy oranı ile iktidar olmaktan sıfırlanmaya yuvarlandı; barajı aşamadı ve meclis dışında kaldı. Aynı şey MHP'nin de başına geldi. CHP çok büyük umutlarla girdiği bu seçimde ancak yüzde 19 oy oranına ve 178 milletvekiline ulaşabildi. Kazanan ise, yüzde 34'ün biraz üzerinde bir oy oranıyla 360'ı aşkın milletvekilliği elde eden Adalet ve Kalkınma Partisi oldu.

Bu kadarını kimse öngörmemişti. Gerçi, yaşlı ve yorgun merkez partilerinin iflası karşısında İslamcılığın yükseldiği ve gerek siyasi, gerekse manevi bir boşluğu doldurmaya başladığı gözleniyordu. 1971 öncesinin MNP'si ve sonrasının MSP'si ile başlayan Erbakan önderliği tekrar sahne-

ye çıkmıştı; Refah Partisi 1991'de 62, 1995'te ise 158 milletvekili çıkarıp birinci parti olmuştu. Kendisini laik-Atatürkçü olarak tanımlayan müesses nizam (*establishment*) ise, bu tehdide karşı tekrar Anayasa Mahkemesi aracılığıyla parti kapattırmaya başvurmuştu. RP'nin 1998'de kapatılmasından sonra kurulan Fazilet Partisi de 1999-2001 arasında inişli çıkışlı olarak ilerleyen bir yargılamadan sonra 22 Haziran 2001'de kapatılmıştı. Keza, 28 Şubat'tan başlayarak RP ve sonra FP içinde çatlaklar belirdiği de biliniyordu. 1990'ların sonlarından itibaren, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın etrafında, "Milli Görüş"çüler gibi katı bir dogmatizmin esiri olmayan, Batı'ya düşmanlık gütmeyen bir grubun şekillendiği konuşuluyordu. Nitekim FP'nin de kapatılmasının ardından bu ayrılık iyice belirginleşmiş, "gelenekçiler" ve "yenilikçiler" ayrı ayrı örgütlenmiş, Erbakan'ın emanetçisi Recep Kutan'ın önderliğinde Saadet Partisi ve Erdoğan'ın önderliğinde AKP kurulmuştu.

Gene de, ne AKP'nin (SP'yi dahi yok ederek) bu denli büyük bir oy oranıyla kazanacağı tahmin edilebilirdi, ne de –Erdoğan'ın SP'lilerden büyük tepki toplayan "biz gömleğimizi değiştirdik" ifadesine rağmen– alışılmış İslamcı çizgiden bu kadar farklı ve gene Erdoğan'ın "muhafazakâr demokrat" diye tarif ettiği bir rota tutturacağı. Askeri-bürokratik kompleksin korktuğundan da beteri olmuş, Erdoğan'ın daha önce bir yolu bulunup (Ziya Gökalp'in bir şiirini okumak suretiyle "halkı düşmanlığa tahrik" ettiği gerekçesiyle) mahkûm edilmesi de işe yaramamış, bütün koalisyon barikatları çökerken sadece iki partiden oluşan TBMM'de, neredeyse üçte iki çoğunluğa sahip AKP'nin karşısında zayıf bir CHP'den başka kimse kalmamıştı. Dahası, Erdoğan'ın uyduruk siyaset yasağının kaldırılması için önerilen anayasa değişikliği Deniz Baykal'ın da desteğini alarak gerçekleşmiş ve 9 Mart'ta tekrarlanan Siirt seçimlerinde milletvekili seçilen Erdoğan, 15 Mart'ta başbakanlığı Abdullah Gül'den devralmıştı.

Türk milliyetçiliğinin kökenindeki Batı ve Avrupa korkusu

Daha da ürkütücüsü, bu andan itibaren AKP'nin Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması için gerekli koşulları gerçekleştirmek için giriştiği atılımdı. Peki, ne vardı bunda? Kırk küsur yıldır resmi po-

litika değil miydi bu? Türkiye tâ 1960'larda Roma Antlaşması'nı imzalamamış mıydı? 1990'larda Tansu Çiller Gümrük Birliği anlaşmasını imzalamamış mıydı? En son, Ecevit'in başbakanlığındaki o DSP-MHP-ANAP yamalı bohçası dahi, 3 Kasım 2002 erken seçim kararından hemen önce yeni bazı uyum yasalarını onaylamamış mıydı?

Hem evet, hem hayır. Evet, çünkü Avrupa hedefi gerçekten hep vardı; ama aynı zamanda hayır, çünkü her zaman ve bütün unsurlarıyla aynı derecede ciddiye alınmıyordu. Bir kere, Avrupa uluslar-üstücülüğü zaman içinde çok değişmiş, Ortak Pazar'dan başlayıp Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan geçerek Avrupa Topluluğu ve sonunda Avrupa Birliği'ne doğru evrilmişti. Burada, salt ekonomik düzenlemelerden, giderek daha kapsamlı bir siyasal içeriğe doğru bir kayma söz konusuydu. Dahası, bu kayma demokrasinin yeniden tanımlanmasıyla el ele gidiyor; 1960'lar, 70'ler ve 80'ler boyunca özellikle Avrupa'da demokrasi anlayışı genişliyor ve derinleşiyor; demokrasi salt cumhuriyet, anayasa ve seçimlerle özdeşleşmenin ötesine geçip daha katılımcı, daha çok-kültürlü bir mahiyet kazanıyordu. Dolayısıyla bu süreçte Türk devlet ve siyaset adamlarına ters düşen bir taraf hep olmuş, daha fazla ekonomik yararları gözetilen bir ilişkinin siyasi boyutları, örneğin 12 Mart ve 12 Eylül gibi darbe dönemlerinde rahatsız edici sayılmıştı.

İkincisi, bu tür salınımların ötesinde, 1990'ların sonlarından itibaren daha köklü ve yapısal bir değişim de söz konusuydu. Bu değişim, Türkiye'nin sosyoekonomik açıdan gelişmesi ve çeşitlenmesinin (dolayısıyla çoğulculuğun nesnel tabanının genişlemesinin), SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle çakışmasından kaynaklanıyordu. Komünizm tehlikesi sürdükçe, Yunanistan gibi Türkiye'nin de Batı açısından belirli bir "Soğuk Savaş değeri" hep söz konusuydu. NATO'nun güneydoğu kanadının kilidi sayılan bir ülkede, her türlü sol muhalefet Sovyet yıkıcılığının hesabına yazılabiliyor, madalyonun diğer yüzünde, başta askeri müdahaleler olmak üzere demokrasinin her türlü lekesi, Hür Dünya'nın güvenliği adına mazur görülebiliyordu. Ama diğer yandan, o kadar net görülemeyen bir husus, Batı'nın da Türkiye devleti ve seçkinleri veya egemen sınıfları açısından keza bir "Soğuk Savaş değeri" taşıdığıydı. En başta da belirttiğimiz gibi, Türk ulus-devleti çok güçlü bir milliyetçilik etrafında kurul-

muş, diğer Balkan (Bulgar, Yunan), Kafkas (Ermeni) ve Ortadoğu (Kürt, Arap) milliyetçilikleriyle rekabetin yanı sıra, 1911'de Trablus'un işgalinden Seferberliğe (1914-1918) ve sonra İstiklâl Harbi'ne (1919-1922) uzanan süreçte, zamanın Büyük Devletleri'ne de düşman kesilmiş, daha da genel olarak Batı'ya duyulan nefret, "medeniyet"in (yani "Garp medeniyeti"nin) kâh "kahpe", kâh "tek dişi kalmış canavar" diye kötülenmesine yansımıştı.

Sevr sendromunun hortlatılmasının anlamı

1923 sonrasında iki şey bastırmıştı bu Batı ve Avrupa düşmanlığını. Birincisi, Mustafa Kemal'in başlattığı topyekûn Batılılaşma hareketi, İstiklâl Marşı'nın sözlerini değiştirmemekle birlikte, Âkif'in "medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar" dizesini en azından "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" sloganıyla dengeleyebilmiş, bu çağdaşlaşma hamlesi katı bir anti-emperyalizmi kısmen yumuşatmayı başarmıştı. İkincisi, bunun üzerine Stalin'in Boğazlar üzerindeki talepleri, Kore Savaşı ve NATO üyeliği binince, komünizm heyûlası, Türk milliyetçiliğinin hem *patrici* (askeri-bürokratik kompleks) hem *pleb* (MHP) varyantlarını Batı'ya duydukları kini frenlemeye zorlamıştı.

Ama şimdi, yani 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başlarında, bu fren çalışmıyordu artık, zira komünizmin çökmesiyle birlikte hem Batı için Türkiye'nin, hem Türkiye için Batı'nın Soğuk Savaş değeri yok olmaya yüz tutmuştu. Bu iki silme veya eksiltme işleminin etkisi zıt yöndeydi ya da birbirine ters orantılıydı: Batı, Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları ihlallerine son vermesini eskisinden çok daha kesin ve tutarlı bir şekilde talep edebiliyordu; buna karşılık, Türkiye'yi vesayet altında tutup tümüyle yönetmek iddiasında olan güçler, bu tür her talep veya uyarıyı eskisinden çok daha antipatik buluyordu. Türk milliyetçiliği 1875-1914 arasındaki Yeni Emperyalizm çağının yalnızlığına, "Türkün Türkten başka dostu yok" fikrinin doğduğu döneme ilişkin büyük korkularını –bölünme ve parçalanma korkusunu, toprak kaybı korkusunu, Büyük Devletlerce himaye edilen gayrimüslimlerin birer Truva atı veya Beşinci Kol gibi kullanılması korkusunu, kozmopolitizm korkusunu, misyonerlik korkusunu, müdahale korkusunu– tekrar hatırlıyor ve hatırlatıyor; sadece günümüzdeki şekliyle Kıbrıs,

Kürt ve Ermeni soykırımı sorunlarını değil, daha genel olarak AB'yi yeniden bir ezeli ve ebedi emperyalizm sorunsalı, daha özel adıyla "Sevr sendromu" çerçevesinde görmeye-göstermeye başlıyordu.

Esas korku ise, adı konsun konmasın, ulus-devletin şeffaflığı, hesap verme sorumluluğu (*accountability*) etrafında dönmekteydi. Türk devletçi-milliyetçi ideolojisi, ülke dışı ve içinde şeffaflığı olan bir yönetişim (*governance*) istemiyor; uluslararası alandan başlayacak bir hesap verirliğin zamanla yerel, ulusal ölçeğe taşınmasını, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının "tam bağımsızlık" (istiklal-i tam) sloganına başvurarak önlemeye çalışıyordu. Çünkü bu engellenemediği takdirde, 1920'lerin ve 30'ların dışlanmış ve/veya koopte edilmiş özlemleriyle yeniden yüz yüze gelinecekti. O dışlanmış, bastırılmış kesimlerin başında da Müslümanlar ve/veya İslamcılar, sonra Kürtler, sonra anıları ve mağdurlarıyla Rumlar ve Ermeniler, sonra kadınlar ve işçiler geliyordu.

Özal'a tepki ve Kürt sorunu etrafında 1990'larda geliştirilen izolasyonist duruş

Fiiliyatta, 1960'lar ve 70'lerde devlet, solun ve işçi sınıfının meydan okuyuşunun üstesinden rahatça gelebilmişti. Derken 1980'lerin ikinci ve 1990'ların ilk yarısında Kürt milliyetçiliğinin meydan okumasıyla karşılaşmış ve çok daha zorlanmış, ama bir şekilde esas badireyi alt etmeyi, hiç olmazsa PKK'yı kısmi bir yenilgiye uğratmayı başarmıştı. Ama 2000'lerin başlarında sıra Müslümanlara ve/veya Müslümanların da siyasal alanda kendi kültürel kimlikleriyle temsil edilmesini isteyen İslamcılara gelmiş bulunuyordu. Üstelik bunlar hem en büyük çoğunluktu (ve toplumdaki çoğunlukları sonunda meclise de yansımıştı), hem kurulu düzeni yıkmayı değil Cumhuriyet ve demokrasi içinde temsil edilmeyi istiyor (veya istediklerini söylüyor), hem de bu programı Avrupa taraftarlığıyla birleştirmeyi öngörüyorlardı. AKP'nin Erdoğan-Gül önderliği, Erbakan ve çevresinin şablonuna uysa, işler çok daha kolay olacaktı belki. Gelgelelim bu önderlik öyle davranmıyor, Kopenhag kriterleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri bir dizi demokratikleşme reformuyla MGK'yı bile kısmen sivilleştirirken Kıbrıs'ta uzlaşmaktan da söz ediyor, onyıllardır süren çözümsüzlüğün "milli kahra-

man"ı Denktaş'a meydan okuma pahasına Annan Planı'nı destekliyor, 2002-2004 arasında zaman zaman "sözde Ermeni soykırımı" resmi çizgisinin dahi dışına çıkabileceklerinin ilk sinyallerini veriyordu.

Askeri-bürokratik kompleks, laik gelenekçilik ya da Atatürkçü muhafazakârlık –adına ne dersek diyelim– buna pek hazır değildi. Daha Özal döneminde değişime karşı bir tavır belirmişti gerçi. İlk defa bu çerçevede, yeni ve ilginç bir siyasal terminoloji dahi uç vermişti. Özal, partisi ve "prens"leri ile basın ve kamuoyundaki taraftarlarına, ya da farklı şeyler düşünen ve özleyen herkese kâh "liboş", kâh "entel-dantel" denmeye başlandığını daha önce kaydetmiştik. Kültürel kök ve akrabalıkları bakımından bu sözcük dağarcığı, ıslahat çabaları karşısında yeniçerilerin, Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa'ların "istemezük"çülüğünü, sonra her yeni fikrin komünistlerde tetiklediği "revizyonizm" korkusu ve düşmanlığını çağrıştırıyordu. Güncel bağlamları açısından ise, bir yandan devletçi-milliyetçi müesses nizamın komünizmden sonra hedef değiştirmesinin ilk işaretlerini veriyor, diğer yandan on beş yıl sonraki ulusalcılığın mütecaviz dilinin ilk tohumlarını atıyor, 2004-2008 arasında bu sefer AKP'nin maruz kalacağı kuşatmanın adeta provası niteliğini taşıyordu. Unutmayalım: Bunun ilk işlev ve kullanım alanlarından biri, Kürt sorunu ve güneydoğudaki savaş bağlamında demokratların "hain" ilan edilirken, faşizan bir aydın düşmanlığının, antientelektüelizmin de adım adım yaygınlaştırılmasıydı.

Derin devletin komünizm sonrası dünyaya ve küreselleşmeye direnişi, Özal'ın ölümünden sonra da, 1990'lar boyunca gelişmeye devam etmişti. 12 Eylül önlemlerinin uzantısında ve tamamen ülke içine yönelik olarak, yeni "sivil savunma" daire ve komutanlıkları ile psikolojik harp daireleri kurulması; Kürt sorunu bağlamında ve herhangi bir sivil vizyonun yokluğunda, özellikle Çevik Bir gibi sert vesayetçilerin başını çektiği Batı Çalışma Grubu ve benzeri *think-tank*'lerde, bir yandan Samuel Huntington'ın "bundan sonraki düşman kim olacak?" sorusuna, gene ABD'li *neo-con*'larla aynı doğrultuda "İslamiyet" cevabının geliştirilmesi; gene aynı gruplarda, Türkiye'yi çok iyi tanıyan İngiliz gazeteci Gareth Jenkins'in çarpıcı ifadesiyle "örselenmiş ve öfkeli bir izolasyonizm" biçimlendirilmesi, bu safhanın önlemleri arasındaydı. Batı'nın demokrasi, insan ve azınlık hakları konusunda artaca-

ğı belli olan baskısına karşı Sevr fobisi daha o dönemde diriltildi; "bölücü-yıkıcı müdahale"lere karşı uyarılar Milli Güvenlik müfredatı ve kitaplarına kondu. Devlet reflekslerini güçlendiren faktörlerden biri de, Sovyet sonrası diktatörlük rejimlerinden bazılarının ikinci ve üçüncü demokrasi dalgalarıyla yıkılmasıydı. Ukrayna ve Gürcistan gibi ülkelerdeki değişimlere paralel olarak, Türkiye'de bir "Turuncu Devrim" korkusu pompalanmak istendi. Bir zamanların CIA odaklı komplo teorilerinin yerini George Soros odaklı komplo teorileri aldı. İnternette, sol aydınların güya Soros'tan para aldığına dair, kimin tarafından imal edildiği güya belli olmayan (daha doğrusu, anonimliğine karşın Ergenekon'un "fabrikatör" kod adlı eski solcu, yeni nasyonal sosyalist liderinin manevi parmak izlerini kuvvetle taşıyan), ahlaken tefessüh etmişliğin propaganda malzemeleri dolaşmaya başladı.

Yargı darbeciliğinde önemli bir halka: Hablemitoğlu ve "Alman Vakıfları" davası

Askerin izolasyonizmi ile yargının savunmacı politizasyonu birbirine paralel yürüdü. Burada çok karmaşık etkileşim ve geçişim biçimleri söz konusudur. 1991-1998 arasında Anayasa Mahkemesi Başkanlığı yapan Yekta Güngör Özden, emekli olur olmaz Atatürkçü Düşünce Derneği genel başkanlığına seçildi (2004-2007 arasında ADD, halen Ergenekon davasında tutuklu bulunan emekli orgeneral Şener Eruygur'un genel başkanlığında, AKP'yi devirecek bir darbenin kitle tabanını oluşturmaya özenen ulusalcı mitinglerin düzenlenmesinde başrolü oynadı). Yargıtay başsavcısı olduğu 1997-2001 döneminde Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin kapatılması davalarını açan Vural Savaş, emekli olmadan önce ve sonra yazdığı *Militan Demokrasi, Militan Atatürkçülük, Satılmışların Ekonomisi, Türkiye Cumhuriyeti Çökerken, Emperyalizmin Uşakları, Vatanın Bağrına Düşman Dayamış Hançerini* ve *AKP Çoktan Kapatılmalıydı* gibi kitaplarla, ulusalcı tarafgirliğini gözler önüne serdi. Onun ardından, Ahmet Necdet Sezer'in aynı göreve atadığı Sabih Kanadoğlu da 2001-2003 boyunca Vural Savaş'ın çizgisini izledi. 2006-2008 arasında Kanadoğlu, hem cumhurbaşkanlığı seçimi için meclisin "nitelikli çoğunluk"la, yani en az 367 kişiyle toplanması, hem de AKP'nin kapatılması gerektiği tezlerinin savunucusu oldu. Bu ideolojik mi-

litanlaşma sürecinin bir başka ayağında, AKP'nin AB reformları çerçevesinde lağvedilinceye kadar Devlet Güvenlik Mahkemeleri de yer almaktaydı.

Tam bu bağlamda üzerinde durulması gereken çok ilginç bir gelişme de, AKP hükümetinin ilk yılına denk düşen Alman Vakıfları davasıdır. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Necip Hablemitoğlu, geliştirilmek istenen yeni ve sert, Batı düşmanı (ama Atatürkçülük diye lanse edilen) milliyetçiliğin iddialı ideologlarındandı. 18 Aralık 2002'de (bugün, Ergenekon bünyesinde işlendiği açığa çıkan) esrarengiz bir cinayete kurban gittiğinde, kariyer hesaplarının MİT başkanlığına kadar uzandığı söylenmiş, bu söylentiler basına yansımıştı.

İşte bu Hablemitoğlu, 2000'lerin başında "yasal casusluk" diye tuhaf bir kavram ortaya attı. Türkiye'de faaliyet gösteren çeşitli sivil toplum kuruluşlarını "yasal casusluk"la suçladı, *Alman Vakıfları ve Bergama Dosyası* başlıklı kitabını bu konuya hasretti. Olacak zırvalık değildi bu; faraza herhangi bir kadın için "az biraz hamile" demek kadar absürd bir mantıki olanaksızlığı içeriyordu. Ama tabii önemli olan, genel bir dış dünya paranoyasını körüklemesiydi. Esasen bu nedenle, ulusalcılar tarafından çok tutuldu. Örneğin, gene 2000'lerin başlarında hızla yükselmesiyle dikkat çeken Hulki Cevizoğlu adındaki bir diğer devletçi-milliyetçi şahsiyet, Hablemitoğlu'nu ve kitabını *Ceviz Kabuğu* adındaki televizyon programında uzun uzadıya tanıttı, göklere çıkardı. Oradan top yargıya uzandı. DGM'lerin (Nusret Demiral ile birlikte) ünlü ve sembol savcılarından Nuh Mete Yüksel bu olayın üzerine atladı; Hablemitoğlu'nun kitabı ve Cevizoğlu'nun yayınından hareketle, Türkiye'deki Alman vakıfları ve yöneticileri hakkında acayip bir dava açtı. Gerçi kamuoyunda büyük bir tepki oluştu ve ilk duruşması 26 Aralık 2002'de yapılan davanın 9 Nisan 2003 tarihli üçüncü duruşmasında bütün sanıklar hakkında beraat kararı verildi. Gene de bu olay, bir yandan, 1982 Anayasası'nın zehirli tortusu ve yargının zihniyet kalıpları hakkında çok olumsuz ipuçları sunuyor; diğer yandan, 2005-2007 yıllarını karakterize edecek bazı olayları, (a) Kerinçsiz ekibi, (b) 301. madde, (c) yargı ve (d) bu tür duruşmalardaki terör gösterileri arasındaki paslaşmaları haber veriyordu.

1990'ların sonları ve 2000'lerin başlarında ordu üst kademelerinin siyasete doğrudan taraf olma girişimleri de belirginlik kazandı. Örneğin

1999-2002 arasında bazı orgeneraller laikliğin son barikatı gibi gördükleri DSP-MHP-ANAP koalisyonunu ayakta tutmak için sağlığı bozulan Ecevit'in yerine Hüsamettin Özkan'ı geçirmeye kalkıştılar. 2002-2006 arasında genelkurmay başkanlığı yapan Hilmi Özkök, daha 2002-2003'te, yani AKP'nin ilk iki yılında, diğer komutanlar ve alt kademelerce mutlaka bir müdahaleye zorlanmak istedi; meşruiyet dışına çıkmayı kabul etmeyince çeşitli komplolara, birkaç kere de suikast teşebbüsüne hedef oldu.

Ilımlı İslamın Avrupacılık ile buluşmasına "derin devlet" reaksiyonu

Bütün bunlar şunu düşündürüyor: Ordu, yargı ve bürokrasi içindeki en tutucu, sivilleşmeye, demokratikleşmeye ve Avrupalılaşmaya en karşıt güçler, Soğuk Savaş'ın bitişini izleyen on-on iki yıl boyunca mevzilenme değişikliğinde hayli mesafe kat etmiş bulunuyordu. Örneğin, cephelerini ilk aşamada komünizmden Kürt sorununa dönebilmişlerdi. İkinci aşamada, bu sefer Kürt sorunundan laikliğe dönmeye de başlamışlar,RP ve FP karşısında enikonu bir tehdit algısı ve "kuşatılıyoruz" mentalitesine kendilerini kaptırmışlardı. Gene de, ellerindeki koz ve silahları AB ve AKP üzerine çevirmeyi, olanca organizasyon ve propaganda kapasitelerini bu hedeflere yöneltmeyi henüz tamamlamadan, 2002 seçim sonuçlarıyla karşılaşmışlardı.

Dolayısıyla 2002-2004 arasında, bu kadar Avrupacı-reformcu olabileceğini hiç düşünmedikleri –kimsenin düşünmediği– AKP'nin ilk hızı karşısında, bir bakıma gafil avlandıkları söylenebilir. Gerçi, daha önce de belirttiğimiz gibi, Soğuk Savaş'tan sonra Türk milliyetçiliği kısmi bir değişim geçirmiş, Cumhuriyet tarihinde görülmedik derecede Batı karşıtı kesilmiş, bu Avrupa ve Batı düşmanlığına, katı bir laik-gelenekçilik ile Kürt düşmanlığını teyellemişti. "Ulusalcılık" adıyla anılmaya başlayan bu neo-nasyonalizmin genelleştirilmiş, tarihsizleştirilmiş "anti-emperyalizm" teorisi (isterseniz beyni diyelim) komünizmin çöküşüyle birlikte dağılan solun hızla milliyetçileşen bazı önderlerinden, duyguları (isterseniz kalbi diyelim) ise sağın geleneksel söylem ve simgelerinden sağlanıyordu.

Bu yeni ideolojik zemin üzerinde, RP ve FP gibi AKP'ye de gizli bir gündemi olduğu, aslında bir şeriat düzeni kurmayı amaçladığı, ama bunu

sakladığı (takiyye yaptığı) suçlaması baştan itibaren yöneltildi. Basın her yerde irtica belirtisi aramaya koyuldu. İlaveten, Erdoğan-Gül önderliğinin AB'ye yönelik adımları da medyadaki ulusalcılar tarafından topa tutulmaya başladı. Kıbrıs, Kürt ve hatta Ermeni soykırımı sorunlarına ilişkin her nispeten olumlu, klişelerden uzak tavır ve çıkış üzerine adeta yer yerinden oynadı; bu yüzden sustukları, geri adım attıkları veya devlet çizgisine girdikleri (ya da girer gibi yaptıkları) da oldu. Parlamentoda CHP, ortanın solunda olduğunu söyleyen bir partiden beklenebileceği gibi, AKP'ye "yetersiz demokratikleşme" ve "AB yolunda ürkeklik" açısından değil, tam tersine, "fazla Avrupacılık" açısından muhalefet yapmaya başladı. AKP'nin dışarıdan olduğu kadar kendi içindeki aşırı milliyetçi unsurlardan da maruz kaldığı baskı ve şantajlar, bazı reformların sakat doğmasına yol açtı. 1980'lerin sonlarına kadar, Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünün üzerindeki Demokles kılıcıydı. 1990'larda bunların yerini, "terörle mücadele"nin kapsamını olağanüstü geniş tutan maddeler almıştı. 2004'te ise TCK Kopenhag kriterleri doğrultusunda değiştirilirken, yeni tasarıya her nasılsa 301.ve 305. maddeler gibi yeni baskı enstrümanları ekleniverdi. Bir ara, zamanın Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in, kimin hazırladığı belli olmayan bu maddeleri komisyona "ordu istiyor, mutlaka girmeli" diye dayattığı konuşuldu. Ama sonuçta, reformlar esas itibariyle TBMM'den geçti; kâğıt üzerinde büyük kurumsal değişimler gerçekleşti ve Türkiye bir şekilde Aralık 2004'e, AB'nin tam üyelik müzakerelerine başlamayı kabul etmesi hedefine ulaştı.

Asıl mücadele bundan sonra patlak verdi ve her türlü hukuk reformunun uygulanabilirliğinin vazgeçilmez koşulu olan kültür, ideoloji ve zihniyet yapıları alanına kaydı. Ulus-devlet muhafazakârlığının sert direnişi, 2005-2007 arasında büyük bir karşı taarruz biçiminde gelişti. Bu karşı taarruzun nasıl örgütlenip yürütüldüğünü birkaç halka halinde tahlil etmek mümkündür. Birinci olarak, MGK'nın kısmen sivilleşmesine askerlerin reaksiyonu, sivil siyasete ve hükümete karışmanın yeni yollarını aramak biçiminde tezahür etti. Bir bakıma, politika oluşturmaya ordunun katılımını teminat altına alan organlar Cumhuriyet tarihinin büyük bir bölümünde var olmakla kalmamış, giderek daha yetkili kılınmıştı. 1933-1949 yıllarının

Yüksek Müdafaa Meclisi Umumî Kâtipliği'nin yerini 1949-1962'de Milli Savunma Yüksek Kurulu ve Genel Sekreterliği'nin, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra ve 1961 Anayasası'na göre de Milli Güvenlik Kurulu'nun alması, bu sürecin önceki üç basamağıydı. Ama tabii MGK asıl 12 Eylül rejiminin hazırladığı 1982 Anayasası'nın 118. maddesiyle olağanüstü güçlendirilmiş, özellikle MGK genel sekreterliği artık daima kıdemli bir orgeneralin atandığı çok kilit bir mevki haline gelmişti. Buna karşılık, AB kriterlerine uyum reformlarından 2004 Sonbaharında MGK'nın da etkilenmesi ve özellikle genel sekreterliğin bundan böyle bir sivile verilmesi, 1961 ve 1982 düzenlemelerine karşıt yöndeki ilk adımdı.

"Ulusalcı çizgi"nin üretilme ve yaygınlaştırılma biçimleri

Aksiyonun reaksiyonu olarak, 2005 başlarından itibaren silahlı kuvvetlerde yeni bir uygulama ortaya çıktı. Yüksek komutanlar sadece (milli bayramlar veya harp okullarının açılış-kapanış törenleri gibi) belirli yıldönümlerinde yayınladıkları mesajlar ve yaptıkları konuşmalarla, (kendi anladıkları biçimiyle) Atatürk ilkelerinin, laikliğin ve irtica tehlikesinin altını çizmekle kalmadılar; haftalık basın toplantılarıyla ülkenin gündemindeki hemen bütün konular üzerine görüş bildirmeye, fazla demokratikleşmenin tehlikelerine ilişkin imalarda bulunmaya, AB reformları üzerinde soru işaretleri uyandırmaya, Kıbrıs ve Kürt sorunu söz konusu olduğunda uzlaşma ve/veya barışçı çözüm adımlarına doğrudan karşı çıkmaya başladılar. Deyim yerindeyse, tribünlerden sahaya indiler; eskisinden çok daha belirtik ve dolaysız biçimde siyaset yapmak suretiyle ve adeta hükümete alternatif bir iktidar odağı kimliğiyle, "asıl ulusal ve ulusalcı çizgi"yi vazetmeye koyuldular.

Ulus-devlet muhafazakârlığından kaynaklanan karşı-taarruzun ikinci halkasında, ordu üst kademelerince formüle edilen bu çizgi, hem devlet teşkilatının diğer sektörlerinde, hem de medya aracılığıyla kamuoyunda dalga dalga yayıldı. Bürokraside hükümete karşı daha 2002'de beliren ayak sürüme, zaman içinde (şimdi hayatta olmayan eski bir Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarının ifadesiyle) "bunlarla herhangi bir reform uğruna dahi asla işbirliği yapılmamalı, bunlar mutlaka düşürülmeli" anlayışının somut-

landığı bir cephe alma ve baltalama tavrına dönüştü. Bilhassa 2002-2007 arasının AKP hükümetleri çalışamaz hale getirilmek istendi.

12 Eylül'ün yarattığı kritik bekçilik, siyasi komiserlik kurumlarından biri olan YÖK, Kemal Gürüz (1995-2003) ve Erdoğan Teziç'in (2003-2007) başkanlık dönemlerinde, ulusalcı seferberliğin köşe taşlarından biri haline geldi. Gene 12 Eylül'ün mirası olan "zorunlu Atatürkçülük" anlayışı doğrultusunda, tek tek birçok devlet üniversitesi ve bir bütün olarak Üniversiteler Arası Kurul, kendini "üniversite"den çok "devlet" olarak ortaya koydu: Akademik özgürlük çerçevesinde bilimin özgür ve çok sesli gelişimini sağlamak vizyonundan, belirli bir politikayı –"ulusal/cı çizgi"yi– savunmak misyonuna kaydı; Kıbrıs ve Kürt sorunları ile Ermeni soykırımı konusunda, uzlaşmazlık çizgisine destek verdi; hükümeti laiklikten sapmakla suçlayan koroya katıldı. 2007'deki cumhurbaşkanı seçimi krizi sırasında, Erdoğan Teziç'in bir telefon konuşmasında Abdullah Gül hakkında seçilirse Çankaya'ya varabilir mi biçiminde alaycı-tehditkâr bir ifade kullanması, YÖK başkanlığının nelere battığı konusunda önemli bir ipucu sundu.

Öte yandan bazı editörler, köşe yazarları veya programcılar, nüfuzlarını askerin görüşlerini alıp çoğaltmak ve büyüterek topluma aktarmak için kullanmaya başladı. *Hürriyet* gazetesi bu açıdan kritik bir konuma yerleşti. Tamamen ulusalcılığa angaje, habercilik değil militan yorumculuk yapan bazı televizyon kanalları (Kanaltürk) ile *talk-show*'cularının (Erol Mütercimler, Nihat Genç, Hulki Cevizoğlu) hızlı yükselişi dikkat çekti. Gerçek sivil toplum kuruluşlarından (*ngo*'lardan) farklı olarak, dünyada yaygın kullanılan adıyla *gongo*'ların, yani devlet yanlısı *ngo*'ların çoğalması, "derin devlet"in sivil toplum alanını susturamayınca işgal etme ve yozlaştırma çabasını yansıttı. Ulusalcı web sitelerindeki artışın en aşırı görüntüsü olarak, "Açık İstihbarat" ve "Özel Büro" gibi, paramiliter poz ve kılıklara bürünen, askeri havalı armalar kullanan, kendilerini çok kalabalık gösteren, esrarengiz "komutan"ların "emir"lerini yerine getirerek Türkiye'nin düşmanlarına karşı istihbarat topladıklarını iddia eden ve şu kadar Ermeni, bu kadar Kürt sitesini *hack*'ledikleriyle övünen tuhaf internet grupları ortaya çıktı.

Gene bu dönemde, CHP'nin AKP'ye soldan değil sağdan, AB karşıtı ve demokratikleşme karşıtı muhalefeti alabildiğine netleşti. Deniz Bay-

kal'ın grup başkanvekilliklerine getirdiği iki emekli büyükelçi, Şükrü Elekdağ ve Onur Öymen, partinin hemen her konuda "derin devlet" pozisyonlarına çekilmesinde başrolleri oynadı. Eski YÖK başkanı Kemal Gürüz de CHP'ye girdi ve CHP-MHP ittifakının mimarı, teorisyeni olmaya çalıştı.

Ulusalcılığın evrensel değerlere saldırısı

Hangi değerler yüceltilecek? Hangi değerler batırılacak, aşağılanacak? 2004-2007 arasında, yukarıda saydığımız bütün kanallardan, önemli basın-yayın organ ve mensupları, *gongo*'lar, web siteleri ve internet grupları aracılığıyla faşizan bir propaganda kampanyası geliştirildi. Aydın düşmanlığı tırmandırıldı; barış, özgürlük ve demokrasi gibi en temel değerler alenen horlandı; bağımsız ve soğukkanlı düşünen herkesi ya sürüklemeye ya yıldırmaya yönelik psikolojik harp taktikleri devreye sokuldu.

• Örnek olay: 2005 ilkbaharında, Sabancı, Boğaziçi ve Bilgi üniversitelerinden bir grup öğretim üyesinin önayak olduğu, resmi tezlerin tamamen dışındaki ilk "Osmanlı Ermenileri" konferansına (hazırlık kurullarının mensubu, oturum başkanı veya tebliğ sahibi olarak) altmış kadar seçkin tarihçi, siyaset bilimci, sosyolog, karşılaştırmalı edebiyatçı, aydın ve gazetecinin –Türkiye insan ve toplum bilimleri camiasının en seçkin bazı isimlerinin– katılacak olması, bu konuda yıllardır hüküm süren ikiyüzlülüğü derinden sarstı. İlginç bir şekilde, hükümetten değil, hükümet dışı ulusalcılık alanından sistematik bir saldırı geldi. Bir yandan konferans düzenleyicileri her yolla karalanmak istenirken, diğer yandan baskılar en fazla Boğaziçi Üniversitesi'nin ev sahipliğinden vazgeçirilmesi üzerinde yoğunlaştı. Olmayınca, hemen konferansın arifesinde, TBMM'de CHP grup başkanvekili Şükrü Elekdağ'ın yaptığı korkunç bir "ihanet" konuşmasına, AKP'den, Adalet Bakanı ve hükümet sözcüsü Cemil Çiçek de aynı derecede korkunç "bizi arkamızdan bıçaklayanlar" konuşmasıyla katıldı. Bunun üzerine ertelenen konferansın, başka engelleme çabalarının da üstesinden gelinerek, sonbaharda Bilgi Üniversitesi'nde büyük bir başarıyla yapılması, bir tabunun yıkılışını simgeledi. İki gün boyunca ortalama 500 kişinin izlediği konferansa, Türkiye'nin en büyük dokuz gazetesi çok geniş yer ayırdı. Bu, demokrasi güçlerinin 2004-2007 yıllarında kazandığı ender başarılardan oldu.

• Örnek olay: "Osmanlı Ermenileri" konferansına reaksiyon içinde, kamusal alanı tamamen milliyetçilik furyasının kaplamasına, "çatlak" seslerin boğulmasına yönelik çabalar daha fazla pompalanır oldu. Ne okumak, kimleri dinlemek lâzım? Turgut Özakman'ın *Şu Çılgın Türkler*'inin (2006) lanse ediliş tarzı, hâlâ 1921-1922 yıllarında yaşadığımız (ve aynı şekilde yedi düvele meydan okumaya devam edeceğimiz) mesajları verdi. Yalçın Küçük ve Soner Yalçın'ın hiçbir bilimsel temele dayanmayan, komik hatalarla dolup taşan, sathın altındaki bir Yahudi düşmanlığına seslenen kitapları da gene bu dönemde yayınlandı, ilgi uyandırmalarına çalışıldı. Bu kaba, iğrenç anti-Semitizme, büyük basında hemen hiçbir ciddi, eleştirel tepki gösterilmedi.

• Örnek olay: 2006 yılında Orhan Pamuk'un Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanması, tırmandırılan ulusalcılık ortamında, bir zamanlar SSCB'de Pasternak'ın Nobel'i reddetmeye zorlanmasının Türkiye'ye özgü bir varyantına dönüştü. Pamuk daha ödülü almadan çok önce sistemli bir hakaret kampanyasına hedef oldu. "Değersiz" ve "hain" olduğundan dem vuruldu; ödülü kazandığında Cumhurbaşkanı Sezer tarafından kutlanmaması, askerlerin de onay ve desteğini aldı. Karalamalar, Nobel ödüllerinin tamamen politik amaçlarla verildiği iftirasıyla dahi durmadı. Bir TRT prodüktörünün İsveç'i "soykırımcı" diye tanıtan bir film yapmasına kadar uzandı.

Türkiye, (henüz) diktatörlük altında değilse bile, bir çeşit "diktatörlük manevi evreni"nde yaşamaya, yaşatılmaya başladı.

301. MADDE VE KERİNÇSİZ EKİBİ

Ulus-devlet muhafazakârlığının 2004-2007 karşı taarruzunun *görünürdeki* son iki halkası, Cumhuriyeti, laikliği, Atatürkçülüğü savunma adı altında faşizan bir kitle tabanı yaratma ve bir yeni-fedailik (*neo-vigilantism*) hareketinin mahfillerine hayat verme gayretleriydi. Bunların ötesinde, uzun süre *görünmeyen* beyninin, iç zembereğinin varlığı ise, ancak yakın zamanda Ergenekon örgütünün gün ışığına çıkmasıyla açıklığa kavuştu.

Bugün çok daha iyi görülebiliyor ki, ulusalcılığın yükselişi asla spontane bir hareket değildi. Örneğin 2007 seçimlerinde MHP'den aday olacak olan emekli büyükelçi Gündüz Aktan, 2004-2007 dönemi boyunca *Radikal* gazetesindeki köşesinde ısrarla CHP-MHP ittifakını savunuyor,

böyle bir olası ittifakı orduyla aynı cumhuriyetçi cepheye yerleştiriyordu. Aktan AB'ye, Türkiye'ye yapıldığı söylenen haksızlıklara, PKK'ya ve Kürtlere ya da "irtica tehlikesi"ne karşı "büyük bir milliyetçi tepki"nin çıkageldiğini de yazmıştı. Aslında, toplumda böyle yaygın ve kendiliğinden kabaran bir tepki yoktu. Kendileri bu "tepki"nin içinde olanlar "geliyor" diyorduysa, muhtemelen ne yapılmakta olduğu hakkında en azından bir ölçüde fikir sahibi olduklarındandı. Demokrasinin karşısına, artık doğrudan Ergenekoncu emekli generallerin yönetimindeki Atatürkçü Düşünce Dernekleri Federasyonu ile diğer *gongo*'ların seferber ettiği, finansmanı gene ADD ile Cumhurbaşkanı Sezer'in büyük bağışlarından sağlanan, dikkatli, planlı bir orkestrasyon dikilmekteydi.

Bu mobilizasyonun taşraya bir yansıması, yer yer küçük gönüllü gruplarının ortaya çıkmasıydı. BBP gibi aşırı milliyetçi partilerin tabanından koparılmış-devşirilmiş gençler bir ya da birkaç emekli subay ve/veya komiserin mürşitliğindeki bu çevreciklerde toplanıyor, ülkenin bir kere daha 1919-22'de olduğu gibi bir sırat köprüsünden geçtiği inancı içinde özellikle "dış düşman"ların işbirlikçisi saydıkları "iç düşman"lara karşı bir şeyler yapmayı özlüyor, münasip eylem alan ve hedefleri aramaya koyuluyorlardı. 11 Kasım 2005'te kurulan ve kendini ulusalcı, anti-emperyalist çizgide diye tarif eden Kuvayı Milliye Derneği'nin Mersin şubesi başkanlığını yapan bir emekli polis, Türkiye'de 13.500 "hain" belirlediklerini, bunlardan "hesap sorulacağı"nı söyleyebiliyordu. Gene Kuvayı Milliye'nin "vatan için ölme" ve "öldürme"yi içeren yemin töreni, Hrant Dink cinayeti sonrasında basına yansımıştı. Bir emekli albayın yönettiği törene, bayrak ve tabanca gibi İttihatçılıktan alınma motifler damgasını vuruyordu.

Taşrada "yeni fedailik" mobilizasyonu

Önemli olan şu ki, taşradaki yeni-fedailik yuvarları, Kuvayı Milliye ile bağlantılı olsun olmasın, büyük bir özgüveni yansıtıyordu. Bu özgüven, yüksek komutanların saptayıp yaydığı "milli çizgi" ile uyum içinde olmaktan kaynaklanıyordu. Hitler'in SA'ları veya 1970'lerde MHP'nin Ülkücü'leri, iktidarı kendi adına ele geçirmeye çalışan, dolayısıyla son tahlilde devlete de rakip, özerk bir faşist partinin, bir *pleb* faşizminin uzantılarıydı. Oysa

21. yüzyıl başlarında Türkiye'de sadece ve tamamen devletin yüksek çıkarları için dövüştüğüne inanan –veya dövüşmeye hazırlanan– neo-nasyonalist gönüllü grupları zuhur ediyordu.

Bu gruplar büyük ölçüde otosefaldi; dolayısıyla "derin devlet" ile aralarında herhangi bir emir-kumanda zincirinin açığa çıkarılması bugün ve gelecekte de çok zor olabilir. Öte yandan bu, herhangi bir koordinasyon ve yönlendirmeden bütünüyle yoksun olmaları anlamına da gelmiyordu. Bu noktada 2005-2007 döneminin en ilginç fenomenlerinden Kemal Kerinçsiz ve Büyük Hukukçular Birliği'nin oynadığı rolü tekrar değerlendirmek gerekir. Bunu da TCK'nın yeni 301. maddesinin çalıştırılma tarzı ile birleştirmek zorundayız. 2004 sonlarındaki Türk Ceza Kanunu değişikliğine her nasılsa sokuşturulduğunu daha önce belirttiğimiz 301. maddenin püf noktası, "Türklüğe hakaret" diye son derece belirsiz bir fiili gündeme getirmesiydi. Avrupa'ya, demokratikleşmeye ve yeni kimlik-temsil taleplerine karşı barikatlar örülmek istenen bir konjonktürde, birdenbire bu kadar geniş bir "suç" alanının açılması tesadüf sayılamaz. Nitekim karanlık güçler, AKP'nin sağ kanadı aracılığıyla yarattıkları bu fırsatı iyi değerlendirdi. Lalettayin şikâyet veya ihbarlar üzerine, savcıların da takdir haklarını hep "sanık(lar)" aleyhine kullanmasıyla, Hrant Dink, Orhan Pamuk, Elif Şafak, Murat Belge, Baskın Oran gibi kamusal kişilikler hakkında, 301. maddenin çanak tuttuğu "Türklüğe hakaret" gerekçesiyle peş peşe davalar açıldı.

Dahası, böyle her davanın duruşmaları hep aynı ekibin tehditkâr gösterilerine tanık olmaya başladı. Kemal Kerinçsiz'in ve kendisi gibi aşırı milliyetçilerle birlikte kurmuş olduğu anlaşılan Büyük Hukukçular Birliği'nin adı, ilk defa 2005 sonbaharında "Osmanlı Ermenileri" konferansının yapılmasını yüzde yüz hukuk dışı bir idare mahkemesi kararıyla engelleme girişimi vesilesiyle duyuldu. Aşağı yukarı aynı anda Kerinçsiz, bütün ulusalcı platformlarda sökün etti; Veli Küçük, Doğu Perinçek ve Rauf Denktaş gibi isimlerin yanında yer aldı. Kerinçsiz ve arkadaşları, 301. madde davalarında, giderek TESEV gibi sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği panel ve konferanslarda ya da başbakanlık bünyesinde hazırlanan "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu"nun açıklanması gibi toplantılarda da sistematik olarak boy gösterdi. Geldikleri her yerde olay çıktı; varlıkları, kâh sanık-

lara, kâh konuşmacı ve raportörlere bağırılması, saldırılması, tükürük yağdırılmasıyla özdeş hale geldi. Televizyon ekranları, hep aynı simaların polis kordonlarını yarıp önde gelen aydınlara sille tokat saldırma ve bir linç havası yaratma sahneleriyle karardı. Aslında çok az sayıdaki kabadayıya, inanılmaz görüntü tekrarı yoluyla büyük bir güruh havası verildi. Böylece hem bir yıldırıcı bir dehşet rüzgârı estirilmek istendi, hem bir dizi insan apaçık hedef gösterildi, hem de topluma ve belki özellikle taşraya, milliyetçilerin artık fütursuz davranabileceği, bağnazlık, fanatizm ve küstahlığın bundan böyle serbest bırakıldığı, bu "hain", "liboş" veya "entel-dantel"lerin haddini bildirmenin hiçbir cezasının olamayacağı mesajları ulaştırılmaya çalışıldı.

Başka bir deyişle Kerinçsiz ekibi, kilit bir aktarım işlevini yerine getirdi; "ulusal çizgi"ye hizmet edecek potansiyel fedai-gönüllü gruplarının rol modeli oldu.

Darbe beklentileri ve örgütleyicileri; bombalama ve cinayetler furyası

Bütün bu yöntemler 2004-2007 arasında büyük bir gerilim ve kutuplaşma yarattı. Özellikle basın ve televizyon kanalları sürekli bir darbe beklentisine girdi. Er ya da geç bir askeri müdahalenin olacağına, AKP'nin bu yolla devrileceğine kesin gözüyle bakanlar çoğaldı. Deniz Baykal'ın CHP'si bütün tavır ve politikalarını bu ihtimale dayandırdı.

Siyasetin çığırından çıkarılması, istikrarsızlaştırılması ve anormalleştirilmesi çabaları, 2006-2007'de ilk bakışta esrarengiz görünen bazı bombalama olaylarına ve cinayetlere kadar uzandı. Bu çerçevede:

• 5 Şubat 2006'da Trabzon'da, Santa Maria Katolik Kilisesi rahibi Andrea Santoro katledildi.

• 5, 12 ve 13 Mayıs 2006 tarihlerinde, *Cumhuriyet* gazetesi üç bombalı saldırıya uğradı. Bunların "laiklik karşıtı" eylemler olduğu kanısı, *Cumhuriyet*'in kendisinden başlayarak medyaya hâkim oldu. Dolayısıyla fatura bir şekilde hükümete çıkarıldı.

• Topu topu dört gün sonra, yani 17 Mayıs 2006'da Danıştay saldırısı meydana geldi. Alparslan Arslan adında biri, Danıştay İkinci Daire üyesi Mustafa Yücel Özbilgin'i öldürdü ve daire başkanı dahil dört üyeyi yara-

ladı. Yakalanan katil, İkinci Daire'nin türbanla ilgili kararlarına duyduğu tepkiyle hareket ettiğini söyledi. Dolayısıyla bu da "laik Cumhuriyete ve Atatürk Devrimleri'ne karşı saldırılar" hanesine yazıldı. Bizzat Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in açıklaması tamamen bu yönde oldu. Yücel Özbilgin'in cenazesinde hükümet üyeleri "katiller dışarı" sloganlarıyla yuhlandı, yargı ve YÖK mensupları ile askerler ise alkışlandı. Saldırıdan bir süre sonra, Alparslan Arslan'ın ulusalcı platformlarda ve/veya Veli Küçük ve Kemal Kerinçsiz gibi militarist-milliyetçi hükümet karşıtlarıyla birlikte çekilmiş fotoğrafları basına ulaştı. 12 Haziran 2006'da Ümraniye'de bir gecekondunun çatısında 27 el bombası, gene Eskişehir'de bir emekli binbaşının uhdesinde 12 el bombası bulundu. Ordudan çalınmış veya kaçırılmış bu bombalar ile, (a) gene ulusalcı çevrelerden emekli subay Muzaffer Tekin; (b) Alparslan Arslan; (c) *Cumhuriyet*'in bombalanması ve (d) Danıştay saldırısı arasında bağlantılar olduğuna ilişkin çeşitli ipuçları ortaya çıktı. Ama mahkeme bu yöndeki delillerin üzerine gitmedi. Soruşturmanın derinleştirilmesinin önünü kapadı.

- 18 Nisan 2007'de Malatya'da, Zirve Yayıncılık ofisine giren bir grup saldırgan, misyonerlik faaliyetinde bulundukları gerekçesiyle üç kişiyi yakalayıp bağladı, işkence etti ve hunharca öldürdü. "Misyonerlik tehlikesi" 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında, İslamcılardan çok Türk milliyetçilerince vurgulanmış, misyonerler ve misyoner okulları emperyalizmin ajanlığıyla suçlanmıştı. Aynı tema 2002-2007 arasında da ulusalcılarca işlenmeye başlamıştı. Örneğin 14 Nisan 2007'de (yani tesadüfen, bu cinayetten dört gün önce) Ankara'daki bir ADD mitinginde konuşan Prof. Alpaslan Işıklı, "bunların [AKP hükümetinin] zamanında Hıristiyan misyonerliği başını alıp gitmektedir; İstanbul'u başında Ortodoks patriğinin bulunduğu bir dukalığa dönüştürmek isteyenlerin iştahları iyiden iyiye kabarmıştır" cümlelerini kullanmıştı. Alpaslan Işıklı, Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanlığı dönemindeki önemli danışmanlarındandı.

Ergenekon tutuklamalarının ve iddianamenin kamuoyuna açıklanmasının ardından, bu olayların iç ilişkileri de aydınlanıyor. Darbe beklentileriyle yetinilmediği, emekli orgenerallerin de dahil olduğu illegal bir karargâhın Türkiye'yi destabilize ederek ordunun iktidara el koymasını müm-

kün ve meşru kılacak bir ortam yaratmayı amaçladığı, bu çerçevede bir yandan yasadışı eylemler tezgâhlandığı ve diğer yandan medyanın kritik kesimlerinin suçu "irtica tehlikesi"ne yıkacak dezenformasyon hamlelerine ortak edildiği açıklık kazanıyor. Dahası, geçmişte dinci güçlere atfedilmiş Muammer Aksoy (31 Ocak 1990), Bahriye Üçok (6 Ekim 1990), Uğur Mumcu (24 Ocak 1993) ve Ahmet Taner Kışlalı (21 Ekim 1999) cinayetleri hakkında da, yeni soru ve şüpheler uyanıyor.

Hrant Dink'in öldürülmesi: Büyük bir kopuş noktası

Sadece AKP'yi devirmeyi değil, daha genel olarak, kestirmeden (ve yanlışlıkla) "Atatürkçülük" diye nitelenen ulusalcılığın ideolojik hegemonyasını restore etmeyi; bir adım ötede, bütün bir devletçi-milliyetçi vesayet rejimini payandalamayı amaçlayan bu seferberlikte, Dink suikasti her bakımdan bir dönüm noktası oldu. *Agos* dergisinin kurucu ve yöneticisi Hrant Dink, sadece "Ermeni kökenli bir Türk vatandaşı" değildi. Daha derin ve karmaşık bir anlamda, kültürü, kimliği ve iç dünyası bakımından hem Türk hem Ermeniydi. Buna sıcaklığı, dürüstlüğü, cesareti, açık sözlülüğü de eklendiğinde, Türk ve Ermeni milliyetçiliklerini aynı anda eleştirebilen; madalyonun diğer yüzünde, herkese kendini dinletebilen ve başka kimsenin gidemediği noktalara gidip başka kimsenin kuramayacağı köprüleri kurabilen, olağanüstü bir şahsiyet ortaya çıkıyordu.

Geçen on yılın ulusalcı vahşeti, Türkiye'nin ender yetiştirdiği bu insanın da canını aldı. Önce, *Agos*'ta yazdığı bir Ermeni milliyetçiliği hicvi bahane edilerek hakkında 301. maddeden dava açıldı. Böylece o da hedef gösterilme girdabına sokuldu; hiçbir şekilde Türklüğü veya Atatürk'ü hedef almadığına dair sağlam bilirkişi raporuna rağmen, yargının milliyetçi politizasyonu sürecinde, göz göre göre mahkûm edildi. Üzerindeki baskılar arttı; resmi makamlara çağrılıp anonim kişilerin tehlikeli imalarına maruz kalmaya başladı. Bir noktadan itibaren bu tehditlere –avukatının sonradan açıkladığına göre– Veli Küçük de katıldı. Dink'in koruma talepleri resmiyetin sağırlığından geri döndü. Cinayet elini kolunu sallayarak çıkageldi.

Hrant Dink'in 19 Ocak 2007'de Trabzon'un taşrasından türemiş bir yeni fedailik mahfiline öldürtülmesi, bir kırılma ve kopuşu simgeledi; hem

ülke çapında eşi görülmedik bir infiale, hem de diğer uçta, eşi görülmedik vicdansızlık gösterilerine yol açtı. Bir yandan, Hrant'ın cenazesinde inanılmaz bir demokratik-hümanist koalisyon vücut buldu: Aralarında aydınlar ve üniversite öğretim üyeleriyle birlikte TÜSİAD'a mensup işadamlarının da yer aldığı, muhtemelen en az 100.000, bazı tahminlere göre belki 200.000'e yakın kişi, siyahlara bürünmüş vakur bir sessizlik içinde, "Hepimiz Hrant'ız, hepimiz Ermeniyiz" pankartlarıyla yürüdü. Diğer yandan, neo-nasyonalizmin faşistleşme düzeyi de hukuka ve ahlaka cepheden meydan okuyan söylemlerde somutlandı. Ogün Samast'ı yakalayan polisler bu genç katille kol kola, Türk bayrağı ve Atatürk büstü önünde hatıra fotoğrafları çektirirken, futbol maçlarında (Samast'ın giydiğine benzer) beyaz bere gösterileri yapıldı. *Hürriyet* gazetesi ve Ertuğrul Özkök, mağdura empati ifade eden "hepimiz Ermeniyiz" sloganına karşı yeni tepkileri kışkırtan yayınlar yaptı. "Osmanlı Ermenileri" konferansının karalanmasında başı çekenlerden, Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu da bir kere daha ortalığa dökülüp mevkii ve göreviyle ne ilgisi olduğu belirsiz bir tarzda, cenazeyi küçümseyen, katılanları aşağılayan demeçler vermeye başladı.

Mitingler, cumhurbaşkanlığı seçimi, 28 Nisan e-muhtırası

Hrant'ın vurulmasının ardından, 2007'nin ilk yarısının cumhuriyet ve bayrak mitingleri bir bakıma AB-AKP karşıtı mobilizasyonun doruğu oldu. Eski sol ve eski sağa el ele verdirten, fiili CHP-MHP ittifakını da kucaklayan ve kentli seçkinlerin korkularından güç alan "Kızılelma Cephesi", büyük bir kitle desteğine ulaştığı izlenimi uyandırdı.

Ulusalcılığın yakın taktik hedeflerinden biri, Sezer'in cumhurbaşkanlığı sona ererken Kenan Evren'in diktatörlüğü döneminde yetkileri son derece arttırılmış olduğu için askeri-bürokratik kompleksin asla yitirmemesi gerektiği düşünülen Çankaya kalesinin AKP'ye kaptırılmamasını sağlamaktı. Eski Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, 2003'te emekliye ayrılmasının ardından, cumhurbaşkanı seçiminde için ilk iki turda üçte iki çoğunluğun gerekli olmasının ötesinde, doğrudan doğruya TBMM'nin üçte iki çoğunlukla toplanmasının şart olduğunu öne sürmüştü. İlk başta hemen hiç kimsenin itibar etmediği, böyle şey olur mu diye şaşkınlıkla karşıladığı bu

tez de, zaman içinde bir "devlet projesi" olarak güç kazandı. En başta Deniz Baykal bu yoruma sahip çıktı; sonra bir kısım hukukçular da aynı noktaya kaydı. Meclisin istenen "nitelikli çoğunluk"la toplanamaması, bir savunma hattı olarak belirlendi. Bu arada, AKP'den ayrılmalarla DYP ve ANAP da parlamentoda temsil edilir olmuştu. AKP lideri ve başbakan Erdoğan'ın 24 Nisan 2007'de Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanlığına aday göstermesinin ardından, CHP'nin yanı sıra, tekrar Mehmet Ağar'ın yönetimine giren DYP ve başına Erkan Mumcu'nun geçtiği ANAP da oturuma katılmayacağını açıkladı.

27 Nisan'da bu koşullarda yapılan birinci tur oylamasında Abdullah Gül 357 oy topladı. Gerekli 367 sayısına ulaşılamadığı için seçim ikinci tura kaldı. Aynı gece, yani 27-28 Nisan gecesi geç saatlerde genelkurmayın web sitesine yüklenen bir TSK açıklaması, doğrudan iktidara el koyma tehdidi içeren bir e-muhtıra olarak yorumlandı ve yaygın tepki aldı. Aynı anda CHP, meclisin "nitelikli çoğunluk"la toplanmamış olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. 1 Mayıs'ta mahkeme herkesi hukuk açısından şaşırtan, ama (yargının derinleşen krizi düşünüldüğünde) siyasi açıdan belki o kadar şaşırtıcı olmaması gereken kararını açıkladı, CHP'nin görüşüne uyup TBMM'nin birinci oturumunu iptal etti. 6 Mayıs'ta yapılan iki meclis yoklamasında da artık yasa hükmüne ulaşan 367 mevcudu bulunamayınca, cumhurbaşkanı seçimi çıkmaza girdi ve AKP'nin önünde erken seçimden başka alternatif kalmadı.

2007 SEÇİMLERİ VE SONRASI: AKP'NİN HATALARI

Tarih, savaşta ve siyasette rakibini fazla sıkıştırıp çıkışsız bırakmanın geri tepebileceğine ilişkin derslerle doludur. 22 Temmuz 2007'de yapılan erken seçimler, medya seferberliği ve cumhuriyet mitinglerinin beslediği ulusalcı umutların tam tersi sonuç verdi. CHP küçük bir artışla da olsa gene aşağı yukarı aynı seviyede (yüzde 21'in altında) kaldı ve 112 sandalye kazandı. MHP bu sefer yüzde 14 küsurla barajı aştı ve 71 milletvekilliği elde etti. AKP 2002'deki yüzde 34'lük oyunu 12 puandan fazla artışla yüzde 47'ye yükseltti ve 341 milletvekiliyle bir kere daha ezici çoğunluğu sağladı.

Devletçi-milliyetçilerde şok etkisi yapan bu sonuçlar, en azından kısa vadede darbe umutlarının sönmesi anlamına geldi. Kimisi sonuçlara ina-

namadı; Türkiye'nin çok değiştiğini, büyüyüp çeşitlendiğini, İstanbul-Ankara-İzmir'in tahsilli orta sınıf seçkinlerinin artık her şeyi belirlemediğini, Tek Parti "cennet"inin geri gelmeyeceğini gene anlayamadı. Kimisi kabahati "yersiz" 27-28 Nisan e-muhtırasına buldu. Mehmet Ağar, DYP ve ANAP'ın uğradığı bozgunu cumhurbaşkanlığı seçimini boykot hatası yüzünden halkın kendilerini cezalandırdığı biçiminde yorumladı.

Derken AKP'nin vahim hataları çorap söküğü gibi geldi. 2002-2007 arasında da AK Parti, her zaman çok başarılı bir çizgi izlemiş değildi. Özellikle 2004'ten sonra, bazen Avrupa perspektifini yitirir gibi olmuş, yer yer ulus-devlet muhafazakârlığının karşı-taarruzundan (Şemdinli'de olduğu gibi) yılmış, kendi sentez iddiasının "muhafazakârlık" ayağı ile "demokrasi" ayağı arasında bocalamış, içindeki "akkurt"lara ödünler vermiş", en basiti 301. maddeyi bir türlü değiştirememiş, Kürt sorununu bir türlü ordunun elinden alamamış, Kıbrıs ve Ermeni soykırımı (ya da Ermenistan ile diyalog) sorunlarında da korkup geri adımlar attığı olmuştu.

Erdoğan ve ekibinin 2007 Temmuz'undan sonraki yanlışları ise, en azından bir ölçüde zafer sarhoşluğundan kaynaklanıyordu. Örneğin AKP, MHP'nin meclise girmesinin de etkisiyle, bazı meseleleri Devlet Bahçeli'nin desteği sayesinde çözüp bitirmek gibi kısa vadeli, dar görüşlü bir yönelime girdi. Bu çerçevede, ilkin Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığında direndi (veya Gül'ün kendi inadına boyun eğdi) ve MHP de meclis oturumlarına katıldığından, "nitelikli çoğunluğun" sağlanmasıyla Abdullah Gül 28 Ağustos 2007'de yapılan üçüncü turda 339 oy alıp Çankaya'ya çıktı.

Keza AKP, kapsamlı bir Anayasa değişikliği konusundaki kendi hazırlığını da rafa kaldırdı. 12 Eylül'ün bu en kötü ve kalıcı mirasının üzerine yürüyüp bir dizi özgürleşme adımıyla birlikte inanç ve kıyafet özgürlüğünü de savunmak yerine, tek başına türban sorununu öne çıkardı. Bu uğurda da MHP ile uzlaştı ve 2008 Şubat'ında, yüksek öğrenimdeki türban yasağını kaldırmakla sınırlı bir anayasa değişikliğini TBMM'den geçirdi. Bu adımlar AKP'nin sadece kendi tabanının (bir kesiminin) taleplerine kulak verdiği, yani sırf "kendine demokrat" olduğu ya da en azından MHP'nin tuzağına düştüğü yorumlarına yol açtı.

2007 Temmuz seçimlerinin çok önemli, ama ilk ağızda üzerinde çok durulmayan sonuçlarından biri, çoğu HEP-DEP-DEHAP-HADEP çizgisinden gelen 26 bağımsız milletvekilinin de meclise girmesi ve Demokratik Toplum Partisi'nin bu sayede grup kurmasıydı. Dolayısıyla MHP'ye alternatif DTP desteğinin, demokratikleşme atılımının tazelenmesini mümkün kılacağı umuluyordu. Ancak Başbakan Erdoğan'ın Kürt sorununda da giderek devletçi bir söylemi benimsemesi, konuyu teröre indirgemesi ve DTP'ye tamamen sırt çevirmesi –hatta görüşmeyi dahi reddetmesi– tam bu döneme denk geldi. Demokratik kamuoyu desteğini soğutan son bir faktör, 1 Mayıs 2008'in Taksim'de kutlanmasına ilişkin katı hükümet yasağı ve ardından, polisin 1 Mayıs'taki "aşırı, ölçüsüz güç kullanımı" oldu.

Acaba AKP önderliği, bu gibi uygulamalarla "derin devlet"e güven verip kendini garantiye almayı mı umuyordu? Eğer öyleyse, şaşırmak sırası AKP'deydi, zira –bazı yorumlara göre Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın hükümetin yalnızlaşmasını fırsat bilmesiyle– 17 Mart 2008'de Türkiye bu sefer AKP'ye kapatma davası açılması olayıyla çalkalandı. Askeri-bürokratik kompleksin parti kapatma/kapattırma geleneği tabii hayli gerilere gidiyordu ve daha önce MNP, MSP, RP, FP örneklerinde olduğu gibi bu dava da, AKP'nin "laiklik karşıtı faaliyetlerin odağı" haline geldiği gerekçesine dayandırılmıştı. Dolayısıyla yumuşamış sanılan gerilim yeniden tırmandı ve kapatma davası gündemin merkezine oturdu. Kamuoyu tekrar bölündü: Bir yandan Batı'nın ve özellikle Avrupa'nın sabrı taştı; ülke dışından "böyle demokrasi olmaz" mesajları gelirken, ülke içinde de, hakkaniyetsizliğin ve seçim sonuçlarını sindiremeyişin bu kadarına büyük tepki doğdu. Diğer yandan, eleştirilere karşı önce Yargıtay'ın, sonra Danıştay'ın hep aynı şablon doğrultusunda yayınladığı bildiriler, yapılamayan asıl darbenin yerine bir "yargı darbesi"nin devreye sokulduğu izlenimini pekiştirdi. 6 Haziran'da Anayasa Mahkemesi'nin (bir kere daha CHP'nin başvurusu üzerine), türbanı serbest bırakan anayasa değişikliğini iptal etmesi, kapatmaya kaçınılmaz gözüyle bakılmasına neden oldu.

Bu kötümserliği dengeleyen faktör Ergenekon kovuşturmasıydı. Muzaffer Tekin ve etrafındaki birkaç kişi daha 2007 Haziran'ında tutuklan-

mış, daha önce de belirttiğimiz gibi, *Cumhuriyet* gazetesinin bombalanması ile Danıştay saldırısı ve ulusalcılığın bazı önemli, meşum isimleri arasındaki ilişkilere gün ışığı değer gibi olmuştu. Bunu Ocak 2008, Şubat 2008, 25 Mart 2008 operasyonları izleyip Veli Küçük ve arkadaşları, Kemal Kerinçsiz ve arkadaşları, Doğu Perinçek ve arkadaşları dalgalar halinde hapse atıldıkça artan hayret, 1 Temmuz 2008'de Şener Eruygur ve Hurşit Tolon'un önce gözaltına alınması ve sevk edildikleri mahkemece tutuklanması üzerine doruğa ulaştı. Şener Eruygur eski jandarma genel komutanı ve ADD başkanıydı; Hurşit Tolon ise geçmişte Ege Ordu ve Birinci Ordu komutanlıklarında bulunmuştu. Gerçi tavır ve ilişkileri, ulusalcı hareket içinde nerede durdukları pek bilinmeyen şeyler değildi. Gene de, iki emekli orgeneralin birden, hem de bir darbe ve terör örgütüyle ilişkili görülerek alınıp cezaevine konması, Cumhuriyet tarihinde ilk defa yaşanıyordu.

Yenilgi nedenleri

Ergenekon tutuklamalarının beşinci ve altıncı aşaması arasında bir yerde, 2008 Temmuz sonunda Anayasa Mahkemesi kararını açıkladı. Korkulduğu gibi olmadı, daha doğrusu en kötüsü olmadı: Mahkeme kapatma konusunda 6'ya 5 bölündü; kapatma kararı için gerekli yedi oy bulunamadığından, AKP'ye devlet yardımının yarısının kesilmesiyle kalındı. Ergenekon'un çöküşüyle birlikte bu karar gerginliğin azalmasına, geleceğin üzerine çökmüş gözüken koyu sisin dağılmaya başlamasına yol açtı.

Ne oldu, rüzgâr nasıl tersine döndü? Herhalde bu, önümüzdeki yirmi yılda çok tartışılacak, tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından didik didik edilecektir. Halen olayların nasıl gelişeceğini, özellikle Ergenekon davasında ne gibi gelişmelerin yaşanacağını tam göremiyoruz. Gene de birkaç saptamada bulunmak mümkün. Birincisi, dünya konjonktürü Türkiye'de yeni bir askeri müdahale açısından çok elverişsizdi, gene de öyle. Darbe olsa, darbeciler ertesi gün çıkıp uluslararası kamuoyuna ne diyeceklerdi? Ne bu soruya cevap bulunabildi, ne de böyle bir destabilizasyonun olası ekonomik ve mali sonuçlarına herhangi bir çözüm.

İkincisi, darbe girişimcileri ve taraftarları, ülke içindeki koşulları da hep yanlış tahlil ettiler. Askeri-bürokratik kompleksin topluma yabancılığı,

parlamentoyu, sivil toplumu ve seçmenin tepkisini küçümseme hatasını kronikleştiriyor. Kendi güçlerini abartıyor, çok genel bir ifadeyle "halk"ı fazla hafife alıyorlar. Türkiye 1930'lardan, sonra 1946-50'den, sonra 1960, 1971 ve 1980'den bu yana çok değişti. AKP bir lumpenler partisi değil; bazen "Anadolu kaplanları" diye tarif edilen, yeni, varlıklı, ticaretinin yüzde 70'ten fazlasını Avrupa ile yapan bir taşra burjuvazisine dayanıyor. *Patrici* faşizminin ise demokrasi koşullarında kitlelere söyleyebileceği hiçbir şey yok. Onun için Turgut Sunalp benzerleri girdikleri her seçimi, hatta her açık ve kamusal mücadeleyi kaybetmeye mahkûm.

Üçüncüsü, basın-yayın âlemi de o kadar gelişti ve çeşitlendi ki, medya üzerine mutlak bir egemenlik kurmak olanaksız. Ulus-devlet muhafazakârlığı istediği kadar şeffaf olmamaya, içini göstermemeye çalışsın, her zaman her şeyi gizlemek mümkün olmuyor; gerçekler mutlaka çatlaklardan satha çıkıyor. Bir yer geliyor andıçlar iflas ediyor; darbe günlükleri yayınlanıyor; lahikalar sızıyor/sızdırılıyor; Dağlıca esrarı aralanıyor; Şemdinli savcısının hayatı söndürülse de, olayın kendisini toplumun hafızası ve vicdanından kazımak mümkün olmuyor.

Medyanın çok-sesliliği, demokrasinin avantajı

Ergenekon Türkiye'nin açık toplum olma yolunda ne kadar ilerlediğinin bir bakıma en açık örneği. Çok uzun süre hafife alınmak, es geçilmek istendi. Gözaltılar "zulüm" gibi gösterildi; "iddianame nerede?" diye bağırıldı; "Kemalizmin bilgeleri" hukukun üzerine taşındı; "Fethullahçı polis" topa tutuldu; "hedefte ordu var" izlenimi yaratılmaya çalışıldı. İddianame açıklandı; bu sefer "av tüfeğiyle darbe mi olurmuş" diye dudak bükenler çıktı. Başka tuhaflıklar da yaşandı: Danıştay saldırısı davasına bakan mahkemenin yargıcı, *Cumhuriyet*'e atılan bombalarla bağlantıyı araştırmayı reddetmesini "unutmuşum" diye açıkladı. Kapatma davası sırasındaki Osman Paksüt - İlker Başbuğ görüşmesi önce yalanlandı, sonra tevilli ikrara dönüştü, sonra tevil de edilemez oldu.

Fransa'da, 19. yüzyılın büyük Dreyfus Vakası'nda olduğu gibi, Türkiye'de de siyaset son zamanlarda hemen tamamen medya tarafından yapılır hale gelmişti. Basın ve televizyonlar haberciliği neredeyse tamamen bı-

rakmıştı; sadece militan yorumculuk yapılıyordu. Hâlâ da öyle ve bu çarpıklığın giderilmesi çok zaman alacak. Buna rağmen, Ergenekon konusunda ayak sürümekten ağır ağır da olsa vazgeçiliyor artık. Son on yılın gizli tarihi, şüphe veya tahmin edilen ama kanıtlanamayan tarihi, bir daha üstü örtülemeyecek derece fâş oluyor. Yalnız son on yılın değil, son otuz kırk yılın, hatta daha eski dönemlerin gizli tarihi de tehlikede. Bu dönemin en önemli basın-yayın organı, her türlü kartel, çıkar bloku veya cemaatten tümüyle bağımsız *Taraf* gazetesinin bir manşetindeki çarpıcı ifadeyle, Cumhuriyet "1923'te kuruldu, 2008'de arınıyor."

Dördüncüsü, yukarıdaki üç faktörü herhalde ordunun üst kademeleri de gördüğünden, bir şekilde kendilerini geri çekip dar anlamıyla Ergenekon kadrosunu açıkta bıraktılar. Nasıl ve ne zaman oldu; bunu da tam bilemiyoruz. Siyasetle yüzgöz olmanın en fazla kendilerini yıprattığını anladıklarından mı? Her konuda ileri geri konuştukça, toplumun da kendilerine ileri geri cevap vermeye başlamasından irkildikleri için mi? Susurluk, Şemdinli, Andıç, Lahika, Dağlıca, 28 Şubat ve 27-28 Nisan'ların bedelini, kamuoyunun sandığından da yüksek ödediklerinden mi? NATO'cular Avrasyacılara ağır bastığından mı? NATO'culuk aynı zamanda, (mealen) "fazla ileri gidiyoruz, bu işler bize göre değil, yol yakınken geri dönelim" türü itirazları belki bir süredir yükseltenlerle çakıştığından mı?

Öyle veya böyle, şu kadarı gerçek: 2007 seçimlerinden sonra, haftalık basın toplantıları uygulaması gürültüsüz patırtısız sona erdi. 2008 yılında Başbakan Erdoğan, önce Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, sonra halefi İlker Başbuğ'la iki önemli görüşme yaptı. Ne konuşulduğu asla açıklanmadı. Ama yüksek komutanların sessizliği daha belirgin bir hal aldı. Fark ettirmeksizin, belirli yıldönümleri ve devir-teslim törenlerinde konuşma âdâbına geri dönüldü. Bu kısa incelemenin sonuna yaklaştığımız 26-30 Ağustos 2008 günlerinde, yeni Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ve yeni Kara Kuvvetleri Komutanı Işık Koşaner, "Atatürkçü Düşünce Sistemi"nde ısrar eden, Avrupa ve sivil toplum karşıtlığını sürdüren konuşmalar yaptı. Bu konuşmalar içerik açısından son derece yanlış ve olumsuz. Ama gene de, 2004-2007 arasının yeni çerçevesinde değil, 2004

öncesinin daha geleneksel çerçevesinde yer alıyor. Düşünsel düzeyde hep aynı formüller tekrarlanmakta. Ama Şener Eruygur ve Hurşit Tolon'u gözaltına almaya giden ekiplere askeri savcılar eşlik ederken, iki emekli orgenerali muvazzaflardan kimse, ama kimse uyarmadı; ne bir haberciyle, ne bir telefonla. (Lâkin madalyonun diğer yüzüne de bakalım: İlker Başbuğ'un ilk icraatından biri, bir korgenerali hapisteki emekli orgeneralleri ziyaretle görevlendirmesi oldu.)

Kâbus dağılırken

Dağılıyor... mu acaba?

Evet, dağılıyor bir ölçüde. Şimdiden, belirli iyileşmeler hissediliyor. AKP'yi siyaset dışı yöntemlerle devirme hedefini sürdürmek olanaksız. Tansiyon düşmekte. Medyada çığırtkanlık, kışkırtıcılık azalıyor. Ergenekon'un tamamen çökertilemediğinden yakınan radikaller tabii var. Yanlış da olmayabilir. Ama bu kadarıyla dahi, sonuçları çok açık.

Ulusalcı hareketin zembereği kırıldı. Yeni miting çağrılarına sadece birkaç yüz kişi icabet ediyor. 301. madde değişti ve yeni şekliyle çalışmıyor, çalıştırılmıyor. Hiç olmazsa kamusal alanın en görünür kesimlerinde, şiddet ve saldırganlık gösterileri sona erdi. Bazı aydınların, tarihçilerin, öğretim üyelerinin bir vakitler nasıl karalandığı nispeten çabuk unutuldu. Şimdi isimlerinin önü ve arkasında bol sıfatlar olmadan aranıyor, kendileriyle mülâkat yapılıyor, yazıyor ve konuşuyorlar. Hrant Dink davasında, her nasılsa bazı engeller kalkmış olmalı ki soruşturma nihayet ilerleyebiliyor. Orhan Pamuk yeni romanını yayınladı. 110.000 basılmış. Bir gün gelecek, bu toplum ve bu basın, Türkiye 2006'da ilk Nobel'ini kazandığında yapılanlardan utanacak, hatırlamamaya çalışacak.

AKP karşıtı kuşatmanın parçalanması, dış politika üzerindeki ipoteği de kaldırdı; hükümete göreli bir serbestlik, bir manevra alanı kazandırdı. Ermenistan'la ilişkilerdeki düzelme belirtileri buna işaret. (Bu bağlamda, Ermeni soykırımına ilişkin resmi çizginin daimi bekçisi, vesayetin siyasi komiseri konumundaki Yusuf Halaçoğlu'nun on beş yıllık Türk Tarih Kurumu başkanlığının âniden sona erdirilmesi de unutulmamalı.)

Peki, yeterli mi? Ve şimdi ne olacak?

Kısa vadede, demokrasi dayandı-dayanıyor gibi. Murat Belge, Neşe Düzel'in kendisiyle yaptığı bir röportajda, Ergenekoncuların orduyu müdahaleye tahrik etme tasavvurları için "2009'da darbeden önce kıyamet gibi kan akacaktı" ifadesini kullanmıştı (*Taraf*, 28-29 Ocak 2008). Bu ihtimal bugün biraz daha uzak. Kuşkusuz bu gelişme de başlı başına çok değerli. Öte yandan, canavar fideliği yerli yerinde duruyor.

Muasır medeniyete mehter marşıyla yetişmeye çalışmak

Türkiye'nin "iki adım ileri, bir adım geri" mi, yoksa "bir adım ileri, iki adım geri" mi diye tarif edilebileceği bir türlü anlaşılamayan bu mehter yürüyüşü, daha ne kadar sürecek?

AKP ne yönde gidecek? Avrupa vizyonunu tekrar yakalayacak, demokratikleşme hamlelerini tazeleyecek mi? Yoksa gene statükoculuğa gömülüp yerinde mi sayacak?

ABD seçimlerinin etkisi ne olacak? Obama-Biden ikilisi kazanacak mı? Kazanırsa, Irak kara deliğini kapatabilecek mi? Amerika *neo-con* çılgınlıklarına, en önemlisi, George W. Bush döneminin tek-taraflı emrivakilerine (*unilateralism*'ine) ne zaman ve nasıl son verecek?

Biraz da buna bağlı olarak, Kuzey Irak'ta ve Kürt sorununda ne gibi gelişmeler yaşanacak? Bu çalışmayı kitap haline getirmeden önce son defa (5 Ekim 2008'de) gözden geçirdiğim sırada, Altınova'da günlerdir estirilen linç havasının üzerine Aktütün karakolu baskını binmiş, 15 asker ve 23 PKK'lı can vermişti. Bu faydasız savaş, kör inatlarla daha ne kadar sürdürülecek ve sürdürüldükçe, on beş yıl önceki OAS benzetmeme ne kadar haklılık kazandıracak?

Ya kültür ve sanat alanı? Bu ülkenin ruhi hayatında büyük bir boşluk var. Daha doğrusu, birkaç büyük boşluk var: Bir kere liberal düşünce ve liberal-demokrat bir parti yok. İkincisi, sosyal demokrat düşünce ve sosyal demokrat bir parti yok. Üçüncüsü, 1950, 60 ve 70'lerin sol aydın-gençlik kültüründen, 12 Eylül ile komünizmin çöküşünün çifte darbesiyle, pek bir şey kalmadı. Radikal sol, alabildiğine küçülmüşlüğüyle birlikte mânen de giderek çirkinleşiyor, gerçeklerden kopuyor, zihinsel bakımdan taşlaşıyor. Tarihsizleştirilip mutlaklaştırılmış bir "anti-emperyalizm" üzerinden,

bir kısmı zaten ulusalcı ve Ergenekoncu olup çıktı. Diğer bir kısmı ise ulusalcılığın, siyasetin militarizasyonunun, "diktatörlüğün manevi evreni"nin ifade ettiği tehlikeye kâh bigâne kalıyor, kâh herkesi ve her şeyi tek bir blok gibi gösteriyor, kâh "yiyin birbirinizi" demeye varıyor. Türkiye'nin Weimar'a en çok benzediği nokta, herhalde sol örgütlerin büyük kısmının bu düşünsel iflası.

Sonuçta bu, böyle bir ultra-sol ile merkez-sağdaki AKP arasında hiçbir siyasi partinin yer almaması demek. Bir düşünelim: Ortanın solundaki bütün alan bomboş. Bu manevi boşluğu sadece İslamiyet ve/veya muhafazakâr modernizm mi dolduracak? Yeni, eleştirel, evrenselci bir kültür, bir sol-demokrat tavır ne zaman, ne ölçüde hayat bulacak?

Bir zamanlar Nâzım, Brecht ve Yılmaz Güney vardı. Şimdi yalnızca *Sıla*, *Kurtlar Vadisi*, televizyon klipleri ve gelip giden rock yıldızları mı olacak?

Ya eğitim? Marmara Üniversitesi'nde, Erasmus-Sokrates değişim programları çerçevesinde yurt dışına gidecek öğrencilere "ulusal çizgi" endoktrinasyonu verilmesi ya da Anayasa Mahkemesi'nin demokrat raportörü Osman Can'ın Çankaya Üniversitesi'ndeki hocalığına ansızın ve habersiz son verilmesi gibi ayıplar ne zaman son bulacak? Türkiye'nin Prusyalı üniversiteleri Bologna'ya gidiyor, Avrupa'nın yeni bilim ve yüksek öğrenim sözleşmesi demek olan *Magna Charta*'ya imza atıyor. Oysa bu üniversitelerin bazıları geçmişte "Osmanlı Ermenileri" konferansının yasaklanmasını talep eden kararlar almış ve açıklamışlardı. Aradaki onulmaz çelişkinin gelecekteki çözümü ne olacak?

MC dönemlerinden beri süregelen, otuz yılın içe kapanık milliyetçiliği nasıl aşılacak? Sosyal Bilgiler dersi nasıl özgürleşecek, çağdaşlaşacak? Tarih ve İnkılap Tarihi, Milli Güvenlik şemsiyesinin altından nasıl çıkacak? Yalan ve yasaklar ne zaman kalkacak? Çok kültürlü bir hoşgörü ne zaman müfredata girecek? Diyanet İşleri'nin "İslamiyetin doğru [= Sünni, Hanefi] yorumu"nu "öğretme" çizgisi ne zaman gevşeyecek? Çocuklarımız, genç kız ve delikanlılarımız ne zaman dünyayı ve Avrupa'yı yeniden tanımaya, Türkiye'nin komşularına barış ve dostlukla bakmaya başlayacak?

Türkiye'de Türk ve Sünni Müslüman olmayan çocukların –Kürt çocuklarının, Rum çocuklarının, Ermeni çocuklarının, Alevi çocuklarının–

hayatları üzerine kurulu çocuk kitapları ne zaman yazılacak? Ne zaman okullarda okutulur olacak?

Bu ülkenin sanatçıları var mı? *Var mı gerçekten?* Şu yaşadığımız korkunç otuz yıl, geleceğin kültürüne, sanatına, müziğine, edebiyatına nasıl yansıyacak?

Kemalist Devrimden başlayarak hemen her şeyin, Üçüncü Dünyaya kıyasla otuz kırk yıl erken cereyan ettiği Türkiye, bürokrasi-burjuvazi, tek parti-çok parti, ordu-parlamento çelişmesini 1946-50'den beri yaşamakta. Emekçiler ve hâkim Türk milliyetçiliğinin diğer mağdurları bu mücadelede çıkarlarını asla bürokrasinin, ordunun, tek-particiliğin safında aramıyor. Tersine, tercihlerini daima çoğulculuktan, mevcut alternatifler arasında görece demokratik olandan yana kullanıyor. Bu eksen etrafındaki müteaddit boy ölçüşmeler, son otuz yılda, evrensel bir çağ dönümüyle eklemlendi. Soğuk Savaşa, daha genel olarak 19. ve 20. yüzyılların "sosyal siyasa"sına özgü sorun ve kutuplaşmaların yerini, Soğuk Savaş sonrasına özgü, küreselleşme bağlamında 21. yüzyılın "kültür ve kimlik siyasası"nı haber veren başka problem ve kutuplaşmalar almaya başladı. Türk milliyetçiliği, 1875-1914 arasında, gerek zamanın Büyük Devletleri, gerekse diğer Balkan, Kafkas ve Ortadoğu milliyetçilikleriyle cebelleşerek doğmuştu. Ulus-devlet, Liberalizmi ve Sosyalizmi reddederek Nasyonalizm etrafında örgütlendi; sivil toplum üzerinde Prusyavari bir tahakküm kurdu. Bu hegemonyanın çeşitli araç ve aygıtları, 1978-88 arasında hâlâ, Yakınçağ "sosyal siyasa"sına ve Soğuk Savaş özgü tehdit algılarına karşı kullanılmaktaydı. "Derin devlet" 1980'lerin ikinci yarısından itibaren cephesini değiştirdi. Halktan, sivil siyaset alanından filizlenen temsil ve katılım özlemlerinin, Avrupa demokrasisiyle de buluşma, birleşme eğilimine karşı mevzilendi. Önceki amaçlar için hazırlanmış ve kullanılmasına alışılmış bütün bir aygıtı, kısmî adaptasyonlarla birlikte, bu yeni düşman ve tehdit algılarına tevcih etmeye çalıştı. Bu satırların yazıldığı sırada henüz kaderi kesinleşmemiş, önümüzdeki yıllarda sürmesi muhtemel yeni ve büyük bir demokrasi mücadelesinin tarafları, bu şekilde oluştu. Tarihçi Halil Berktay, Ankara SBF, ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi'nden sonra, on yıldır Sabancı Üniversitesi'nde öğretim üyesi. 15 Kasım 2007'den beri Taraf gazetesinde yazıyor. Aynı zamanda Kanal 24'e, her hafta "Nisyana İsyan" adlı bir tarih programı yapıyor.

İnsan ve Toplum Dizisi

Kitap Yayınevi

ISBN 978-605-105-020-1

7,-TL